

Mit rejt Somogyország földje?

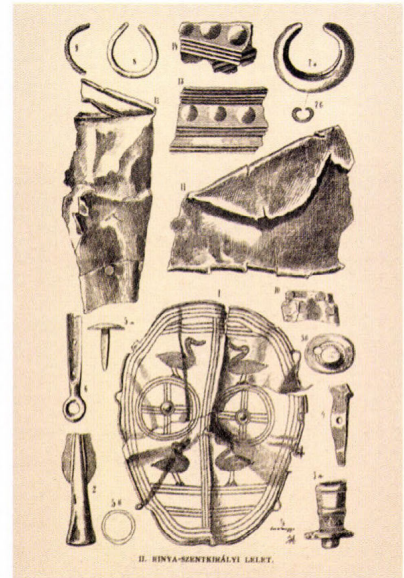
A régészeti gyűjtemény kialakulása

A leletgyűjtés korszaka

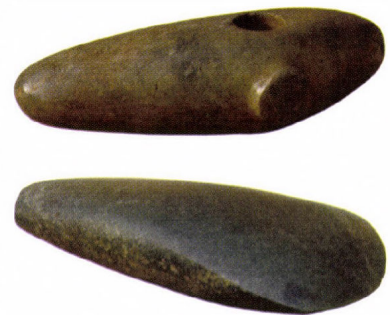
A Somogymegyei Múzeum Egyesület, két év előkészület után, 1909-ben alakult meg és alapította meg Somogy megye máig meglévő régészeti gyűjteményét. Természetesen a régészeti tárgyak megőrzése korábban is felkeltette a kultúra iránt érdeklődők figyelmét. A gyűjtésben a megye iskolái jártak az élen. Az 1799-óta működő Csurgoi Főgimnázium rendszeresen 1883-tól kezdte meg a régiségek gyűjtését. Négy évvel később, Kalocsay Endre vezetésével, megszerezett, katalogizált gyűjtemény alakult ki. A kaposvári Állami Főgimnáziumban szinte egy időben indult meg az ilyen irányú tevékenység. 1876-tól Melhárd Gyula személyében a gyűjteménynek avatott vezetője lett. A barcsi, lengyeltóti és az akkor még Somogy megyéhez tartozó szigetvári polgári iskolákban is megindult a gyűjtés. Az iskolák a tanulók és gyűjteményvezetők által megszerzett emlékek mellett adományokat is befogadtak. Magánkezdeményezés is működött, a legismertebb közülük Darnay Kálmáné, Ő elsősorban Somogy, Zala és Veszprém megye területét kutatta, később Sümegen múzeumot is létrehozott.

1879-ben alakult meg a Somogy Megyei Régészeti és Történeti Társulat, melynek lelke Melhárd Gyula volt. Az ő szerkesztésében látott napvilágot a Társulat évkönyve, mely első ízben adott összefoglalót a megye régészeti helyzetéről. Amikor azonban elhagyta a megyét, a Társulat feloszlott (1894). A gyűjtemény a kaposvári főgimnáziumba került. Ebből a korszakból őrződött meg többek között a híres rinyaszentkirályi bronz kincslelet, benne az első európai lábvérttel A Kohlbach Bertalan által gondozott tárgyak alapozták meg a Somogymegyei Múzeum Egyesület 1909-ban létrehozott gyűjteményét. Az egyesület 1914-ben Gönczi Ferencet alelnökké, majd egy évvel később ügyvezető igazgatóvá nevezte ki. Gönczi Ferenc egészen haláláig, 1948-ig volt Somogy megye múltjának gondnoka. Személyesen vezette a gyűjtéseket és már korán szembe kellett nézni az öröndetesen gyarapodó anyag elhelyezésének problémájával is. Gönczi Ferenc szerezte meg a gyűjtemény számára a balatonendrédai és csomai újkőkori edényeket, a somogyacsai, mécsesként használható négyfülvű bronzkori díszedényt, a lengyeltóti bronzkorvégi sírleleteket. Az ő munkájának köszönhető, hogy a kiemelkedően szép, Mosdósról és Buzsákról származó római leletek fennmaradtak.

Végleges elhelyezésre nem volt lehetőség, a gyűjteménynek többször költöznie kellett. 1930-ban, az egyik ideiglenes őrzési helyet kirabolták, mintegy 500 pengő értékű kárt okozva. 1933-ban a megyeház hátsó épületének 9 szobáját és 2 folyosóját kapta meg az Egyesület. 1934-ben sikerült az első állandó kiállítást létrehozni. 1936-ban az egyesületi gyűjteményt közgyűjteménnyé nyilvánították. A már megfelelőnek mondható körülmények között Gönczi Ferenc vezetésével kiteljesíthették az emlékek nyilvánartartását. A mai napig használható rajzos leírókartonok segí-

A rinyaszentkirályi kincslelet első közlése a 19. század végéről

Réz kori és újkőkori csiszolt kőbalták a múzeum régi gyűjteményében

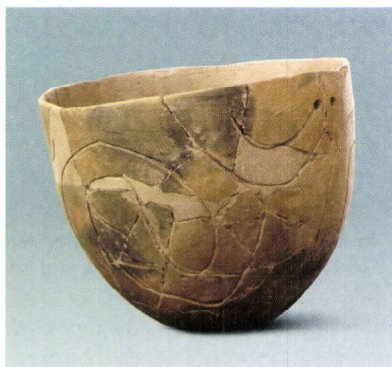
A magyaregresi római fogadalmi ölömtábla mitológiai ábrázolással

Leltári szám	A tárgy neve	Származási vagy beszerzési helye	A beszerzés vagy beérkezés ideje
5234	Cserépedények	Vöröskereszt	1930
A beszerzés módja	Ásatás. Hol s mikor?	Vétel. Kítől?	Ásatta, gyűjtötte:
	Értéke: P	Ára: nyolcalfp	Értéke: P
A tárgy leírása:		A tárgy rajza vagy fényképe:	
Vöröskereszt, u. n. Honvédelmi bizottság által a hátrahagyott épületben találtak. Nyolc darab. Magasság: 15-18 cm. Szélesség: 8-10 cm. Átmérő: 5-6 cm. Súly: 100-150 g.			
Irodalom:	Jegyzet:	Elhelyezés:	

Tárgyleíró karton 1930-ból, Gönczi Ferenc rajzával a vöröskereszt óskori edényekről

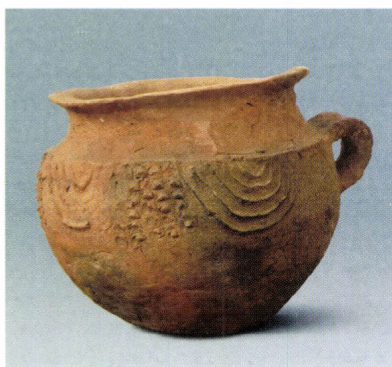
Mécsesként használt mészbetétes díszedény Somogyacsáról

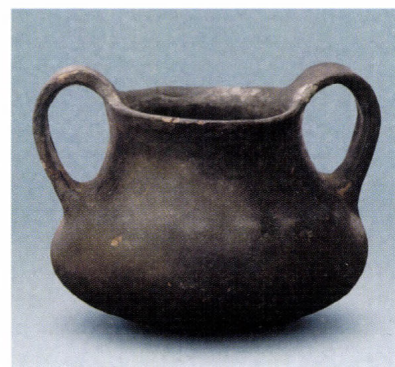
Vonaldíszes edény a balatonendrédí sírból

A lengyeli kultúra bütyökdíszes edénye Csomáról

A lengyeltóti sírok edényei

Római üvegkancsó Buzsákról

tettek az esetlegesen elkeveredő régészeti tárgyak azonosítását. Gönczi Ferenc, aki elsősorban néprajzkutató volt, örömmel vette, hogy a Közgyűjtemények Országos Felügyelőisége, 1938-ban, sürgős javaslatot tett régész-muzeológus kinevezésére. Somogyba, azonban a csekély javadalmazás miatt nem volt jelentkező. Az első somogyi ásatások beindítása, megszervezése így szintén Gönczi Ferencre hárult, aki kapcsolatot tartott a kor kutatóival. A Kaposvár-Ólaki-dűlőben előkerült leletek korát Móra Ferenc határozta meg.

A Somogymegyei Múzeum Egyesület már 1913-ban kezdeményezte egy önálló, múzeum, könyvtár, kiállítóhely (akkori szóhasználattal Kultúrpalota) létrehozását, de ez nem valósult meg. Kaposvár városa, kezdeti húzódozások után, telket ajánlott fel az intézménynek. Egyre több önkéntes támogató jelentkezett, 1925-ből 100 000 koronás felajánlásról is tudunk. Elkészültek a tervek, 1933-ban az összegyűlt alaptőke értéke elérte a 85 000 pengőt, de ez kevés volt a végleges elhatározás meghozásához. A tortúrának a 2. világháború kitörése vetett véget, ekkor már a gyűjtemény menekítése volt az elsődleges cél.

Németh Péter Gergely

Nyéllyukas kőbalták

Az első ásatások Somogy megyében

A régészeti leletek gyűjtésének elsődleges, komplex formája az ásatás. A leletössze-függések, rétegtani elhelyezkedések vizsgálata fontos információkat ad és ebben az esetben a régészeti tárgyak a saját értékükön, szépségükön túl történelmi értékkel is rendelkeznek.

Az első régészeti kutatásra az 1820-as években került sor Somogyváron. A Somogy Megyei Régészeti és Történelmi Társulat Somogyjádón, Marcaliban és Somogyszentpálon végzett kisebb feltárást. A Somogymegyei Múzeum Egyesület 1928-ban, immár szakember közreműködésével, Somogyacsán végzett feltárást. Az avar temető leletmentése tekinthető az első Somogy megyei, hivatalos feltárásnak. A leletanyag, néhány tárgy kivételével, a Magyar Nemzeti Múzeumba került. Szintén ebben az évben, kisebb (2 napos) ásatás volt Ordacsehiben.

Ugyancsak 1928-ban kezdődtek meg a feltárások Laczkó Dezső vezetésével **Ságváron**, a Likas-dombon. Az előkerült, különleges leletek indokolták azt, hogy később több ízben, újabb feltárások történtek itt. Az őskőkori, Gravetti kultúrába sorolt telep 17–18 ezer éve létesült és az egykori rénszarvasvadászok két kunyhója is előkerült. A kör alakú, 3 méter átmérőjű építményekhez sekély gödört mélyítettek a talajba, a tetőzetet cölöpök tartották, és vélhetően állatbőrökkel fedték le. Az állatcsontok egy részéből eszközöket is készítettek. A korábban főnöki jelvénynek (ún. kommandóbot) tartott hosszú, átfúrt agancsszárat ma már szintén az eszközök körébe sorolják. A ságvári darab feszítőeszköz lehetett. Kőszerszámok (vakarók, véső, tompított hátú hegyek) is előkerültek. A kisméretű eszközök különlegessége az, hogy kavicsból készültek, ezeket ságvári típusnak keresztelték el a későbbi kutatók. A Likas-dombi ásatások leletanyagának kis része került Kaposvárra.

Pattintott kőeszköz és az eszközgyártás maradványa a ságvári őskőkori telepről

Üvegkancsó és üvegpalack a ságvári római temetőből

Ságvár nemcsak az őskőkori leletekről lett ismert, hanem a falu alatt lévő római kori erődítményről és a Jaba-patak túloldalán létesült, nagy kiterjedésű temetőről is. Ezeket az ásatásokat is a Somogymegyei Múzeum Egyesület kezdeményezte és akárcsak Likas-dombi feltárások esetében, itt is hosszú kutatások indultak. Ságvár (római nevén Tricciana) erődje trapéz alakú, a legnagyobb fal hossza csaknem 300 méter hosszú. A több mint 2 méter vastag falakat kerek tornyok is erősítették. Két kapuval rendelkezett, a déli a több helyen megfigyelt Triccina-Sopiana (a mai Pécs) út kezdetét jelentette. Az északkeleti sarokban palota-szerű, mozaikkal és falfestéssel díszített épület volt. Több nagyméretű tároló építmény (horreum) is előkerült. A ságvári katonai objektum, akárcsak a keszthelyi, a környei és a Dombóvár-alsóhetényi, a belső erődökhöz tartozott és az utánpótlás biztosítására szolgált. Az estleges támadás időben történő észlelésére őrtornyot emeltek a közeli Tömlő-hegyen. Ugyanitt találjuk az egyik leggazdagabb késő császárkori temetőt is. Összesen 342 sír került elő, ezzel a legnagyobb pannoniai temető lett. A földbe ásott

Illatszertartó üvegedény

A késő római katonai viselet fontos darabja a hagymafejes fibula

Szobortöredék a ságvári erődből

Gönczi Ferenc a ságvári ásatáson

Képpettyes üveg pohár a temetőből

temetkezések mellett több kőből álló sír (szarkofág) is volt, ezek közül kettő ma a Somogy Megyei Levéltár bejáratánál tekinthető meg. Előfordulnak téglából építettek sírok is. A házfomára épített sírforma néhány alkotóelme különleges. Egy téglán két stilizált emberi alak látszik, egy másikon ókeresztény felírat maradt meg. Egy másik téglá az aquincumi (Budapest-Óbuda) csapategység bélyegzőjét őrizte meg. A változatos formájú, részben mázas kerámiaedények mellett a szövéshez használatos orsógombok is felbukkannak a sírokban. Üvegedények tekintetében is nagy a formagazdagság. Poharak, tálak, korsók mellett számos illatszeres üveg edény is előfordul. Több sír edénye díszített, a 242. sír poharának peremén görög nyelvű felíratot találunk. Üvegpaszta gyöngyök, bronzszegecsekkel megerősített csontkarperecek, vaskések és vastárgyak mellett a bronzból készült használati tárgyak és ékszerek is nagy változatosságot mutatnak. Gyűrűk, csatok, övveretek, fülbevalók, karperecek mellett több hagyományos ruhakapcsoló tű (fibula) is megtalálható a temetőben. A kezdetben katonai, majd polgári viseletben is gyakran előforduló fibulák változatos díszítésűek, némelyiken figurális ábrázolás és Krisztus-monogram is feltűnik. Néhány fibulán megmaradt az aranyozás is. Különleges leletek közé tartoznak a ládikaveretek. A fontos tárgyak vagy éppenséggel női piperekészlet tárolására szolgáló, fémpántokkal megerősített kis faedényeken figurális díszítés is előfordul, ennek egyik példánya került elő Ságváron. Szintén egyedi tárgy a 280. sír bronzkörtöve. A temető leletei azt mutatják, hogy az elhunytak egy része már keresztény vallású volt, ezt megerősítette a temetőkápolna alapjainak előkerülése is. A két oldalapszisos, kisméretű (9,75×5,75 méter) kápolnát a feltárás után visszatemették. Szintén a föld alatt vannak az erőd maradványai is. Az erőd feltárásakor előkerült leletek döntő részét és a temető leggazdagabb sírleleteit a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi, kisebb része került a kaposvári Múzeumba.

Katonai bronz díszöv állatfejdíszes csatja és veretei

Németh Péter Gergely

A régészeti gyűjtemény a II. világháború után (1945–1959)

A világháborús események sok kárt okoztak Somogyban is. Csaknem teljesen elpusztult a csurgói gyűjtemény. A kárfelmérések, rendezések után indult meg a múzeológiai élet. A szerény költségvetésű intézmény régészeti feladatait csak kisebb leletmentések elvégzése jelentette. Ebben az időszakban Pusztai Rezső a megye első régészeként dolgozott a Rippl-Rónai Múzeumban. Ő azonosította a máig egyetlen középső kőkori (mezolitikus) lelőhelyet Kaposhomokon, s vette át a múzeum gyűjteményébe a győri múzeumtól a nagyon jelentős balatonkiliti bronz kincslelet. Tovább folytatódott az útépités miatt veszélyeztetett Kaposvár-Ólaki-dűlő őskori telep feltárása. Hasonló korú telep leletmentése történt Somogyszilben. Somogyhárságyon középkori temető kisebb része került napvilágra. A kaposvári vár maradványai a Nostra építése miatt kerültek veszélybe, a Parádi Nándor vezetett kisebb leletmentés során is jelentős leletek kerültek felszínre.

Karperec, tokosbalta, lándzsák a balatonkiliti későbronzkori leletből

Sújtásos fibula

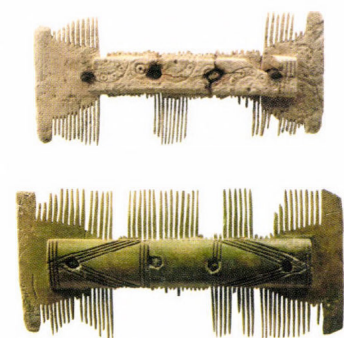
Hács-Béndekpuszta – népvándorlás kori temető

1945–1955 között, többszöri leletmentés során 29 sírt sikerült megmenteni. Béndekpusztától nyugatra, földkitermeléssel és jelenkori építkezésekkel bolygatót területen kb. a temető felét lehetett feltárni. Korabeli rablások is előfordultak. A megmaradt leletanyag így is különleges darabokat tartalmaz. Gazdag díszítésű ezüst- és arany ékszerek, jellegzetes formájáról a Béndekpusztai típusként emlegetett fibulák mellett borostyángomb és számos csontfésű is előkerült. Egyedi tárgya a temetőnek a feliratos csontlap, melyen a Vulfia által lefordított gót Biblia részlete szerepel. Az előkerült gót felirat ellenére, a többi leletanyag alapján lehet, hogy egy másik germán népesség, a szvébek temetője volt Hácson. A temetőt az 5. század közepétől a 6. század elejéig használták.

Németh Péter Gergely

Germán ezüstfibulák

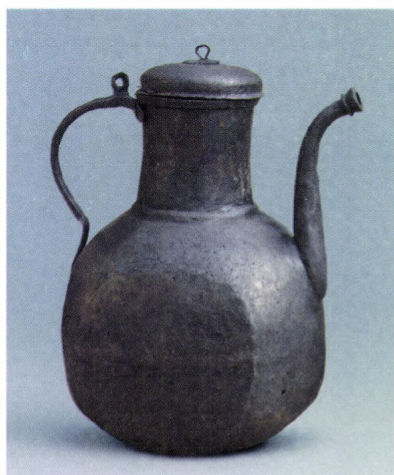
Csontfésűk a hácsi temetőből

Segesdi rézkori kulacs-alakú agyagedény

Római bronz tripusz – edénytartó háromláb – díszítménye Sántosról

Törökkori bronzkancsó a kaposvári várból

Régészet a Megyei Múzeumban

A megyei múzeumi szervezet első két évtizede (1960–1979)

1961-ben jött létre a megyei szervezet Somogy Megyei Múzeumok néven. Ebben az évben kezdte meg Draveczy Balázs régész a szolgálatát Somogyban. Az időszakot a leletmentések megnövekvő száma jellemezte. Külső szakemberek bevonásával, szó szerint éjt nappallá téve zajlott a munka. 1963 és 1973 között 35 régészeti feltárás volt Somogyban. Draveczy Balázs munkássága megalapozta a somogyi őskorkutatást, kisebb tanulmányokban és egy külön kötetben mutatta be a legszebb és legfontosabb, többnyire új leleteket. Alapvetően új eredmények születtek a jutai, andocsi és zalai újkőkori és rézkori ásatásokon. A segesdi agyagkulacs ma is egyedülálló tárgy. A kéthelyi későbronzkori edénydepó egy eddig ismeretlen időszakot segítette megvilágítani. Ő gyűjtötte össze a pamuki későbronzkori kincslelet darabjait. Hasonlóan fontosak a karádi koravaskori sírleletek. A megye régészetének kutatásáról számos tanulmány készült, két kötet dolgozza fel az adattárat és a régészeti gyűjteményt.

Az ötvöskónyi reneszánsz várkastély romjai 2007-ben

Két nagyobb kutatási program indult el. A kaposzentjakabi apátság feltárása 1972-ben a helyreállítással zárult le. 1966–1972 között került sor az ötvöskónyi reneszánsz várkastély kutatására.

1973-ban Bakay Kornél személyében régész került a múzeumi szervezet élére. Az időszakot a kötelező leletmentések ellátásán túl a szisztematikus feltárások megindítása jellemezte. A legnagyobb kutatási terület, ahová a kaposvári múzeum fő ereje összpontosult, a somogyvári bencés apátság ásatása volt, Bakay Kornél irányításával. 1973-ban útjára indult a Somogyi Múzeumok Közleményei sorozat. Egy évvel később kísérlet történt a dél-dunántúli megyék régészeti kutatásainak összehangolására. Megindult a somogyi régészeti topográfia előkészítése is, ennek részeként a gyűjtemény rendezése, részletes felmérése is megtörtént.

Honti Szilvia

Mázás dísztál és maszkos kályhacsempe a kaposvári török várból

Andocs – avar temetők és a középső rézkor felderítése

Az 1960-as évek kutatásai fontos régészeti eredményeket hoztak Andocson. A faluban késő bronzkori, míg Nagytoldipusztán és az Újhalastónál, a középső rézkori Balaton-Lasinja és a késő rézkori Badeni kultúra változatos kerámiaanyaga összefüggő (ház-szerű) gödörrendszerekből és tárolóvermekből került elő, több csontból készült nyílhegyet is találtak.

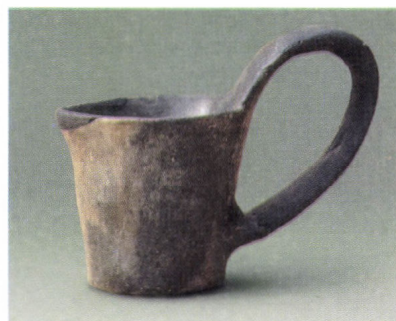
Andocs nem csak az őskori leleteiről vált ismertté, hanem az avar temetőkről is. Még a 19. században került elő 10 bolygatott avar sír Németsúrún. 1962–1966 között a Kossuth (régiben Temető) utcában és környékén, valamint ettől a temetőtől északra, egy km-re, halastó építéskor kerültek elő sírok. A leletmentéseket és feltárasokat Garam Éva és Draveczy Balázs vezette. A leletmentések nehéz körülményeit jellemzi, hogy az utóbbi temető első 25 sírját két éjszaka során kellett megmenteni, összesen 27 sír került elő. A Temető utcai temetőhöz 149 sír és számos szörványelet tartozott. A feltárt sírok közel fele bolygatott volt, a korabeli rablások általában a sírba tétel után néhány évvel történtek. Az egyik sírban talált vasásó talán az egykori sírrabló eszköze lehetett. Egy lovas temetkezést sikerült feltárni. Számos esetben szerepelt tyúktojás mellékletként, az egyik sírban nagyméretű lúdtojás is volt. A férfiakat övvel helyezték a sírba, fegyvereikkel (kard, lándzsahegy és nyílhegyek) együtt. A németsúrui és az újhalastói temetkezésekre a 7. század elején került sor. Felhagyásuk után létesült a harmadik, legnagyobb temető, melyet a 9. század elejéig használtak.

Somogyszil – római temető

1964 és 1968 között, 148 síros késő római kori temető leletmentését végezte el Draveczy Balázs Somogyszilben. Akárcsak Ságváron, nem a teljes temető feltárása valósult meg, a későbbiek folyamán többször kerültek elő még sírok. A somogyszili temető nem katonai létesítmény mellé települt, hanem egy nagyobb telephez és egy, az 1980-as években megtalált, római birtokközpont (villa rustica) tartozott. Emiatt, bár a két temető leletanyaga hasonló, a somogyszili kevésbé gazdag. Érdekes módon a kerámiaedények, még a mázas edények esetében is, a somogyszili tárgyak változatosabb formákat mutatnak, viszont jóval kevesebb és kevésbé változatos formájú üvegedényt ismerünk a szili temetőből. Azonban többféle fibula volt itt, és nagyobb a vastárgyak aránya is.

Középső rézkori csőtálpas tál

Merice – magasfülű pohár – a későrézkori telepről

Mázas edények a temetőből

Kések, kézi guzsalyok (szövév-fonáshoz használt eszközök) mellett csipesz, olló is előfordul a sírokban. Bár ez a temető, mellékleteit nézve, valóban nem olyan gazdag, mint a ságvári, innen is ismert egy különleges darab. Az 52. sír bronzdíszé Medúza-főt ábrázol. A görög mitológiából ismert motívumnak bajelhárító szerepe volt. A somogyszili temető az egykor Somogy megyéhez, ma már Tolnához tartozó alsóhetényi erőd közelében található, a két helyet összekötő római kori út közelében. Ezen a római úton kerülhetett ide az a Duna túloldaláról betörő barbár szarmata harcos is, akit itt temettek Somogyszilben, a Kálváriadombon. A lovassír emlékeit a Magyar Nemzeti Múzeum, míg a szili római temető teljes anyagát a Rippl-Rónai Múzeum őrzi.

Rátétdíszes mázas korsó

Németh Péter Gergely

Palmettadíszes pillérfő

Románkori oszloplábazat

A kaposzentjakabi bencés apátság romjai

Kacsa-alakú csörgőedény

Kaposvár-Kaposzentjakab – bencés apátság

A Zselic északi végén, a Kapos-folyóra néző domboldalt koronázza az apátság romja. Kaposzentjakab egykor Zselicszentjakab néven önálló település volt, ma már a megyeszékhelyhez tartozik. Az apátságának helyet adó domb, kiváló földrajzi helyzete miatt már az őskorban is lakott volt. Habár többszörös átíratban, de mégis fennmaradt alapítólevének tanúsága szerint, 1061-ben Atha (Ottó) ispán alapította a bencés apátságot, Szent Jakab apostol tiszteletére. A felszentelésen részt vett a dalmáciai hadjáratból visszatérő Salamon király és Géza herceg is. A jó földrajzi fekvés okozta a monostor pusztulását, a törökkorban ugyanis végvárrá alakították át. Az enyészet azonban lassú volt, egy 1776. évi feljegyzés szerint a templom északi falán még láthatók voltak a freskók. A rommá váló épületek feltárására 1960–1966 között került sor, Nagy Emese vezetésével. A domb északi részén kisméretű kápolna állt, ettől délre volt a templom, valamint a hozzá csatlakozó, központi udvaros, kerengős kolostor. A régészeti munka megkezdéskor a templom falai mintegy 2 méter magasságban még álltak, a kolostor rosszabb állapotú volt, helyenként az alapfalak is elpusztultak. A feltárás során bebizonyosodott, hogy először a templom épült meg. Az eredetileg román stílusú épület, a 14–15. század fordulóján, gótikus elemekkel bővült. A kolostor átépítésére 1387 után került sor. Falait több ízben meg kellett erősíteni a meredek domboldal miatt. Az épületegyüttest a törökkorban kívülről fállal vették körül. Előkerültek a végvári élet emlékei, fegyverek, lószerszámok is. A kolostorban talált leleteken kívül a gazdagon faragott kövek voltak az ásatások legfontosabb leletei, többet még eredeti helyzetben találtak meg. A kolostorhoz tartozó és az egykori falusi temetőt csak részben lehetett kutatni, keresztek, olvasók, hajkarikák, csatok, gombok, gyűrűk és érmék kerültek elő a sírokból. A kaposzentjakabi apátság műemléki helyreállítása is sor került. Ma már felújítva, kulturális programokkal várják a látogatókat, a gyönyörű környezetben lévő, könnyen megközelíthető apátságához.

Balatonszéplak: az első jelentős bronzkori temető

Az 1975-ben homokbányászás során előkerült temető mentését Bándi Gábor végezte. A nagyterjedésű temető egy részét a bánya már tönkretette, így csak a helyüket térképezhette fel a régész. Így is a teljesen feltárt mintegy 20 középső bronzkori sír akkoriban a Balaton környék egyik legjelentősebb, hitelesen feltárt temetőrészletének számított. Különösen fontosak a feltárás közben tett megfigyelések. A sírok mind hamvasztásos rítusúak, azaz az elhunytat máglyán elégették, és a hamvakat összegyűjtve tették a sírba. Az egyik esetben az ovális sírgödörben a hamvak hosszúkás kupacban találhatóak, és erre állították vagy fektették a sírmellékletnek szánt kisebb edényeket, s egy nagy edény töredékeivel fedték le a sírt. A másik esetben nagyobb edénybe – fazékba vagy díszes urnába helyezték a hamvakat és ebbe illetve e mellé helyeztek további edényeket. Az előbbit nevezzük szórthamvasztásos rítusnak, az utóbbit az urnás rítusú sír. A középső bronzkori kul-

túra, mely a temetőt használta, gazdagon díszített edényeiről kapta a nevét: Mészbetétes kerámia kultúrája, s a Dunántúlon az őskor legszebb edényeit készítette, az egyetlen olyan kerámiát, amely még kereskedelmi árucikk is volt. Halottait gazdagon ellátta edénymelléklettel, leggyakrabban a mindennapi életben használt formák kicsinyített másával, de néhány edénytípus mintha kifejezetten sírkerámia lenne, csak sírokban találjuk meg. Itt, Széplakon, a szórthamvasztásos rítusú sírok a gazdagabbak edénymellékletekben. Az egyik sírba – az urna mellé – egy madár-alakú csörgőedényt tettek. A területet későbbi korokban is használták temetkezés céljára: Két későbronzkori, az urnamezős kultúra időszakába tartozó urnasír is előkekerült. Ritkasága miatt különösen jelentős a koravaskor, a Hallstatt kultúra végéről származó két sír: Az egyik egy urnasír, egyetlen edénnyel, a másik egy eredetileg halom alá temetett szórthamvasztásos rítusú sír. Ez utóbbinál a halom meglétére már csak a sír szerkezete utal. A sírban a máglyán a halottal együtt megégett bronz-és csontkarpereceket, orsógombokat, edényeket talált a régész.

Honti Szilvia

A szőlősgyöri bronzedényes római sír

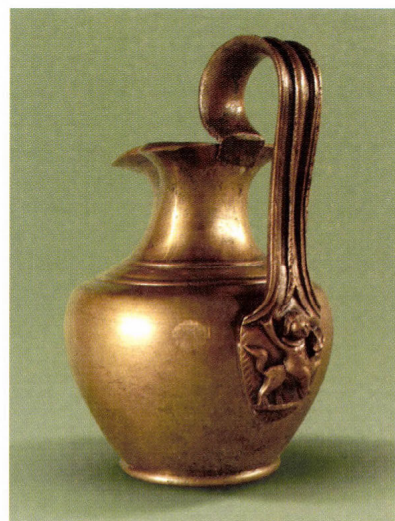
1977 decemberében római sír került elő a falu határában lévő homokbányában. Wollák Katalin gyűjtötte össze a tárgyakat és a munkások elmondása alapján rekonstruálta a sírban való elhelyezkedésüket is. A D-É tájolású sírban egy kb. 50–60 éves férfi nyugodott. Az embertani vizsgálatok megállapították, hogy Becherew-kórban szenvedett, mely a gerincoszlopot támadja meg. A sírmellékletek zöme a lábánál volt. A bal kézfejnél üvegedény volt, melynek csak egy kis darabja maradt meg. A koponya bal oldalánál 3 bronztárgy volt, töredékes tű, olló és tál. A tű a viselet része lehetett. Az olló a késő vaskori kelták találmánya, formája sokáig fennmaradt, birkanyíró ollóként mi is ismerjük, csak a középkorban váltják fel a ma is használt két részből készült ollók. A sárkányfej díszítésű fogantyúval rendelkező tálban megőrződött szervesanyag maradvány elemzése alapján az edényben törölköző (latinul mantela) volt. A korábban csak ábrázolások alapján feltételezett, sírban való elhelyezésének ez volt az első régészeti bizonyítéka.

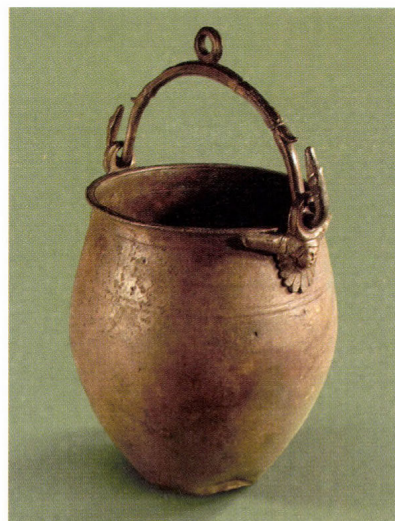
Itáliai eredetű merítőkanál, szűrő és serpenyő

Mészbetétes díszű síredények

Bronzkancsó amoret-ábrázolással

Bor keverésére használt díszes veder

A sír többi bronzedénye egy nagyon gazdag ivó- és evőkészletet alkotnak. Bor keverésére szolgált a fogantyúján női fejjel díszített veder, míg a kiöntésére kancsó, melyet egy párducon lovagló amoret alakja díszít. A készletet merítőkanalak és szűrők egészítik ki. Két darabon mesterjegy is van, akárcsak a korongosnyelű serpenyők egyikén, így megtudhatjuk, L. Ansius Diodorus capuai mester készítette. A 10. bronzedény egy nyeles csésze, fogantyúja kutyafejben végződik. Pannonia provincia bronzedényben leggazdagabb sírjának tárgyait Dél-Itáliában és Galliában készítették a Kr. u. 1. század végén és a 2. század elején. A sírban talált olló a férfi kelta származására utal, ez alapján a kivételesen gazdag sírban egy római fennhatóság alatt élő bennszületett előkelő, a Balatontól délre lévő herciuniates törzs vezetője nyugodott. A szőlősgyöri bányában, a későbbi leletmentések során, újabb római kori sírok nem kerültek elő, de számos, hasonló korú települési objektumot (árkokat, tárológödöröket, gödörházakat) sikerült megmenteni.

Németh Péter Gergely

Különböző formájú ezüst zablapálcák

Arany cipőcsatok

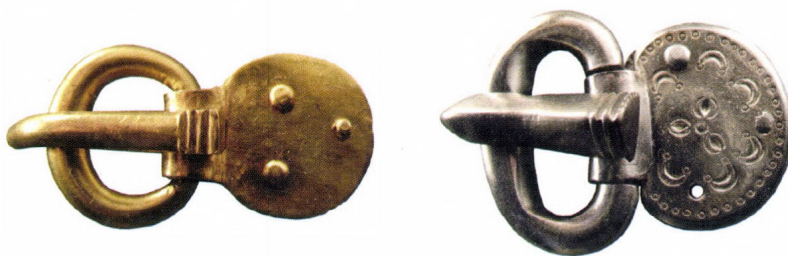
Félhold-alakú csüngődísz a temető korai szakaszából

Rezgőtűk – csüngős hajtűk – a temető fiatalabb időszakából

Lengyeltóti – hun fejedelmi sír

1976-ban a város belterületén, a Gyógyszertárnál, földmunka során, szédült, nagyméretű, mély sír kerül elő. A koporsóban lévő, háton fekvő férfi csontváza mellett, igen gazdag tárgyak maradtak meg. A hun előkelőt vaskardjával együtt temették el. A kétélű, keresztvassal ellátott kard függesztő szíjához aranycsat tartozott. A fegyveröv része volt egy poncolt díszítésű ezüstcsat, aranyozott csatszorítóval, ezüst szíjkapcsoló szegek és ezüst szíjvégek. A fősíjról lecsüngő mellékszínnek kis ezüst csatja és karikája volt. Eredeti helyzetben, a bal lábfejnél csizmaszíjcsat volt, a jobb oldali párja is előkerült. A sírhoz tartozó arany bokacsatok, fekete üvegpaszta berakással készültek. A koponya jobb oldala mellett állt a besimított fenyőágminőség kerámiakorsó, mely késő római kori bronzedényt másol. A csontváznál mintegy 20 cm-rel magasabban került elő, ezért eredetileg a koporsóra tették. Valószínűleg mellé volt téve egy kékpetyves üveg pohár is, melynek csak töredéke maradt meg. A sírban lócsontok nem voltak, a sírhoz mégis vaszabla tartozott, 2 ezüst pálcarúd-dal, valamint előkerültek a kantár aranyozott ezüstgombjai is. Ezért a lengyeltóti sír jelképes lovas temetkezés volt. A Kr. u. 5. századi sírban gazdag hun, vagy a hun törzsszövetségbe tartozó (esetleg alán) vezető nyugodott.

Arany- és aranyozott ezüstcsat

Kaposvár – középkori templom és temető

1977-ben, a Kaposvárt Dombóvárral összekötő 61-es számú út építésekor, középkori templom, temető és két kemence került elő. A leletmentést Bárdos Edith és Mesterházy Károly (Magyar Nemzeti Múzeum) vezette. A kemencék feltárását Albeker Mária (Műszaki Múzeum) végezte. Az út melletti löszdomb legmagasabb pontján, állt a K-Ny-i tájolású templom, pontos kiterjedését nem lehetett meghatározni. Az épület alatt, egy korábbi, 12 m hosszú, szögletes záródású szentéllyel rendelkező templom nyomai kerültek elő. Ez a korábbi épület a tatárjárás után pusztult el. A két templom díszítését a leletmentésen előkerült faragott kövek és freskódarabok jelzik. A későbbi templomot felhagyták, szerepét valószínűleg a Kapos-folyó túloldalán lévő Kaposzentjakab vette át, az elhagyott egyházi épület helyére is temetkeztek.

A leletmentés során 694 sírt sikerült megmenteni, kb. a temető felét. A temető kerítőárka nem került elő. A középkori templom körüli temetőknél az épület környéke (cinterem) szent terület, ezért a sírok itt összpontosulnak. A szűk hely miatt a sírokat egymásra ásták. A temetőn belül, ahol még volt elég hely, a sírokat sorba rendezték és ezeken belül az összetartozó, családi sírok elkülönülnek. A korai sírokban (11–12. század) csak S-végű hajkarika fordul elő mellékletként, a későbbi (13–14. század), immáron koporsós temetkezésekben, a hajkarikák mellett csüngődísz, párta, hajtű, gyöngy, karperec, gyűrű, ruhakapocs, fülesgomb, bronz- és vascsat is található. Nagy számú érme is előkerült, ezek a 11. század 2. felétől a 17. század közepéig kelteztek a temetőt. Kiemelkedő lelet egy ezüstkereszt. A 424. sírban, a csontok között vas nyílhegy volt, ez okozhatta a gyermek halálát. A 149. sírban egy szülés közben meghalt nő nyugodott. Medencéjénél előkerültek e magzat csontjai. A nő lábához edényt, lábfeje alá sarlót tettek, ezek a pogány, bajelhárító rítus továbbéléséről tanúskodnak. A koporsós temetkezések mellett, részleges, vagy teljes téglasírok is előfordulnak. A temető melletti településnek csak két kemencéje maradt meg, a többi az utépítés során elpusztult. A 61-es úti falu esetleg az egykori Keszi településsel azonosítható.

Németh Péter Gergely

Somogyvár – bencés apátság

A Szent László király által 1091-ben alapított bencés apátságot a Szentháromság, Szent Péter, Szent Pál és Szent Egyed tiszteletére szentelték fel. A történeti Magyarország, tatárjárás előtti, 80 Szent Benedek-rendi monostora közül ez volt a legnagyobb. Somogyvár monostora ma már Történelmi Emlékhely.

A kutatások már a 19. században megkezdődtek. A falu birtokosa, a Széchenyi család megbízásából, Mátray Gábor (1797–1875) 1817-ben kezdte meg a forrásadatok összegyűjtését. A későbbiek folyamán részt vett a romterület megtisztításában, illetve elkezdte az első feltárásokat. Halála után, 1895-ben, Gerecse Péter végzett kisebb, 11 napos, ásatást. Ezt követően. 1972-ben indultak újra az ásatások, Bakay Kornél vezetésével és a mai napig is tartanak.

A település északi szélén, a 170 méter magas Kupavár, kedvező fekvése miatt már őskorban is lakott volt. Az egyik bronzkori kultúra (Somogyvár-Vinkovci) névadó helye. A bronzkori telepet és temetőt már az őskorban földsáncok védték a déli és nyugati, nehezen védhető oldalról. Az őskor legvégéről, a kelta korból, csak a szórványleletek kerültek elő, az időszak temetője a Kupavártól keletre található. Szintén csak szórványleletek vannak a római korból. A Kupavárhoz közel, a pamuki határban viszont nagykiterjedésű római telep, halomsírok és villagazdaság került elő, utóbbi mellett kora népvándorlás kori temetőt is ismerünk. A somogyvári Kupavárban egyetlen avar szíjvég látott napvilágot, a korszak temetői a környéken megtalálhatóak.

A kiváló földrajzi környezet és stratégiai fekvés miatt az első somogyi ispáni központ itt létesült. A bronzkori földsáncokat is felhasználva, faerődítést (ún. vörös sánc) emeltek, majd kőből és téglából, habarcsba ágyazott, alapozás nélküli várfalat építettek. A védművet később többször is megerősítették. Az ispáni vár belsejében, még a 11. században épült fel az első keresztelő és temető kápolna. A körülötte lévő temetkezések a 16. századig folytatódtak. A világi központ épületei még nem kerültek elő, csak kemencék, elképzelhető, hogy faépültek voltak a várfalon belül.

László király (1077–1095) Koppány ősenek tiszteletére, ezen a helyen kívánt nyugodni, ezért rendelte el itt a templom építését. A lovagkirályt 1095. július 29-én bekövetkezett halála után már az új templom fogadta be. 1173-ban földi maradványait Nagyváradra szállították. 1192. június 27-én, III. Béla követelő kívánságára, III. Ince pápa, szentté avatta Lászlót. Már a somogyvári sírnál számos csoda történt és ez folytatódott Nagyváradon is. A sírnak helyet adó templom méltó volt a nagy királyhoz. Alapító oklevele a párizsi nemzeti könyvtárban maradt meg. Helyét az esztergomi érsek vagy a veszprémi püspök jelölte ki. A hat pilléppárral három hajóra osztott, nyugati oldalán két tornyos templom hossza 57 méter, szélessége 25,2 méter. Alapozása a déli oldalon halgerinc formájában lerakott bazaltkövekből, az északi oldalon szabálytalan kövekből állt. A falköpenyt faragott homokkő és téglakötésű alkotja, a köztes részt habarcsba ágyazott kő- és téglatöredékek töltik ki. A templom északi része, beleértve a félköríves főszentélyt is, téglából épült. A falakat külső és belső falpillérek erősítették. A templomnak altemploma nem volt.

A kolostor kerengője

Címet tartó herold alakja, bronz kispasztika

Sámson küzdelme az oroszlánnal;
kőfaragvány a nyugati kapuról

„Szent Egyed miséje” románkori kőfaragvány
töredéke

A kolostorudvar a helyreállított
kúttal és kerengővel

A főhajónak síkfödeme lehetett, a mellékhajók nyitott fedélszékekkel készülhettek. Később csillag- és hálóboltozat készült, ennek számos faragott köemléke előkerült. A déli oldal kapujának több fríze, oszlopbélése is megmaradt. A központi nyugati kaput a falba beépített figurális kőfaragványok fríze díszítette: Sámson küzdelme az oroszlánal, Tövishúzó, Szent Péter, Maiestas Domini, Isten báránya, keresztes angyal, szárnyas griff. A templom vakolt és festett belső díszítéséből csak töredékek maradtak meg. Az ablakok elhelyezését nem lehet rekonstruálni, ólomkeretes kerek ablakszemek azonban fennmaradtak. A főszentély oltára alól előkerült az ereklyét őrző vasalt ládika maradványa. A templom építése 1091-ben fejeződött be. László király és népes kísérete is részt vett a veszprémi püspök által vezetett felszentelésen. Az avatáson a kaposszentjakabi apátság alapítója Atha (Ottó) is részt vett. Mivel a királynak nem volt fiúgyermek, és ezen bűne alól Szent Egyed oldozhatta fel, a monostort a franciaországi Saint Gilles (azaz Szent Egyed) apátjának rendelte alá. Kiváltságait többször megerősítik, II. Gelasius pápa 1118. évi bullája is előkerült a somogyvári ásatások során.

A kolostor a templom északi falához épült. A legkorábbi kolostor része lehetett az a sekrestye, amit később kápolnává alakítottak át. Kezdetben itt őrizték az apátság könyveit és okleveleit. A kolostor díszudvarának területe csaknem 600 m². Délkeleti sarkában volt a ciszterna. A kerengő padozata alatt 130 sír volt, egyháziak és világiak fakoporsós, kőládás és téglasírjai. Északi részen épült meg a tanácsterem, az írószoba, a konyha és az ebédlő. A keleti oldalon volt az apát kápolnája egy kis sekrestyével. Ez a két szárny valószínűleg emeletes lehetett és itt kapott helyet többek közt az imaterem, a hálóterem és az iskola. A 14. század 2. felében és a 15. század 1. harmada közt épült meg a nyugati szárny, itt betegházat építettek és talán zárándokházat is létesítettek. A 15. század végén átalakítások történtek, ekkor a káptalantermet padlófűtéssel látták el. Ugyanakkor a templom területét szűkítették. A felszabadult részen edényégető kemence, bronzöntőműhely és raktárak kaptak helyet.

A monostorban a 13. század elejéig csak francia szerzetesek éltek. Az apátság virágkorában négy előljáró mellett 15–20 szerzetes élhetett a falak közt. A kolostor hiteles helyként is működött, vagyis az oklevelek másolatát őrizték itt, az eredeti elvesztése, elpusztulása esetén, kérésre másolatot adtak ki. Az első oklevelet 1215-ben, az utolsót 1543-ban állították ki. Összesen közel másfél ezer oklevél készült Somogyváron. A törökkorban végvára átalakított kolostort és templomot 1556-ban Tujgun budai pasa csapatai elfoglalták és felnyújtották.

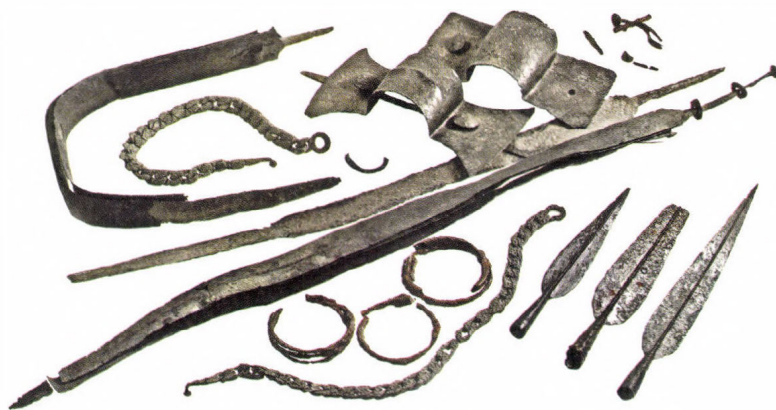
Az első ásatások után, 1976–1980 között indultak meg a műemléki helyreállítások. 1986-ban újabb kiviteli terv szerint indult meg az újabb helyreállítás. 2008 óta a Műemlékek Nemzeti Gondnokságának támogatásával és felügyeletével folyik a rekonstrukciós munka a Történelmi Emlékhely bemutatására.

Németh Péter Gergely

Szerteágazó kutatások a 1980-as évektől

A 70-es évek végétől, a múzeum extenzív fejlődése idején, végre több régész dolgozott már a múzeumban, akik a különböző régészeti korokkal már behatóan tudtak foglalkozni, többségük évtizedeken át. Bárdos Edith a népvándorláskor és középkor, Wollák Katalin (1977–78) és Honti Szilvia az őskor, Magyar Kálmán a középkor, Költő László a népvándorláskor és archaeometria, Németh Péter Gergely a kelta és római kor, M. Aradi Csilla a középkor területén folytatott jelentős kutatómunkát.

Gazdag fegyveres sír leletei a szabadi kelta temetőből

Az 1980-as éveket a megye egész területét érintő szisztematikus kutatások megindulása jellemzi. Ezek között, természetesen, találunk olyanokat is, melyek a mai napig tartanak, vagy a lezárult kutatásokat később újabb régészeti eredmények egészítik ki. Ezek mellett, természetesen a múzeum munkatársai számtalan leletmentést is végeztek, több közülük jelentős új eredményeket hozott, s gazdag leleteket adott a gyűjteménynek. A bányákban végzett ad hoc feltárások gyakran több éves ásatásokká terebélyesedtek ki a bányaművelés előrehaladtával. Homokbánya művelése közben sikerült több kelta sírt megmenteni Szabadiban és Somogytúron, (Honti Szilvia illetve Németh Péter Gergely), egy teljes avar temetőt Kerekiben, és részlegesen Kéthelyen (mindkettő Költő László) avar és későbronzkori sírok kerültek elő Pusztabarcson (Honti Szilvia és Rózsás Márton). A kaposmérői agyagbányában előkerült avar temetőben a leletmentéseket Bárdos Edith és Németh Péter Gergely vezette. Árvízvédelmi tározók munkálataihoz kapcsolódtak a ságvári és a nagycsepelyi leletmentések. Emellett számos lelet lakossági bejelentés eredményeképpen kerülhetett a múzeumba ajándékként vagy feltárás eredményeképpen, mint az ádándi és csökölyi éremleletek vagy a lengyeltóti későbronzkori kincslelet. A lelet a maga több mint 700 tárgyával és 53 kg-os súlyával az egyik legnagyobb Magyarország területén. Mivel a régészek gyűjtötték össze, így teljesnek mondható. Az ún. raktárleletek körébe sorolható, mivel nagyon sok öntörög és – újraöntéshez összegyűjtött – töredékes tárgy volt benne, az épek elsősorban eszközök, sarlók és különféle balták, vésők, illetve fegyverek, elsősorban lándzsacsúcsok. Azonban a már nem használható tárgyak között is sok szépen megmunkált darab van, így kiemelkedik egy poncolt díszes bronz lábvért. A kincsleletet az i.e. 12. században rejtették el, az urnamezős kultúra idején. A kincs lehetett egy vándor kereskedő vagy – épp a lelet nagysága miatt – egy rangos családé, aki összegyűjtött, „tezaurált” vagyonát ásta el a háborús események miatt.

A természettudományos eredmények, a kormeghatározás modern módszerei (kalibrált C14-es vizsgálatok) különösen a az őskor területén változtatták meg az abszolút keltezést, ezért itt röviden megadjuk a Somogy megyében jelenleg érvényes új korszakhatárokat: Újkőkör: i.e. 5700/5800–4400, Rézkor: i.e. 4400–2700/2800, Bronzkor: i.e. 2700/2800–i.e. 750/700, Vaskor: i.e. 750/700–i.sz. 50.

Honti Szilvia

Bronz kard a lengyeltóti leletből

Későbronzkori bronzművesség. Nyári Zsolt rekonstrukciós rajza

A lengyeltóti bronzlelet lábvértje

Későbronzkori agyagmécse Nagycsepelyről

Nagyberki-Szalacska

A hatalmas, több mint 20 hektár terjedelmű, késő bronzkori földvár a szalacsikai szőlőhegyen található, a kápolna tornya már messziről jelzi a helyét. Már a 19. századtól több kincs- és éremllet is ismert innen, a kápolna közelében kelta pénzverőműhelyre utaló leletek kerültek elő. A földvár helyenként kettős sánccal rendelkezik, déli oldalán kapu figyelhető meg, keleti részén külön sánccal, mely egy patakhoz fut le (Sapkatöltés). A földvár teljes geodéziai térképe elkészült, a sáncon belül 1982 és 1989 között hat alkalommal történt ásatás Honti Szilvia vezetésével. A sánc korának tisztázása mellett számos érdekes és gazdag leletanyagot tárt fel a késő bronzkortól a középkorig. A tárolóvermek mellett több, félig földbemélyített lakóház is előkerült a késő bronzkorból és a vaskorból egyaránt. Az egyik kelta házhoz négy kemence is tartozott. A koravaskor egyik legizgalmasabb emléke egy hordozható tűzhely, a kelta korból vas pajzsdudrot, ruhakapcsoló tüket (fibulákat) és ezüstérméket érdemes megemlíteni. A várhegy körül, három csoportban több mint száz kora vaskori halomsír temetkezést ismerünk, ezek között római kori hallok, vagy utótemetkezések is lehetnek.

Hordozható tűzhely a szalacsikai kora vaskori földvárból

A kelta pénzverő műhelyben vert ezüstérme

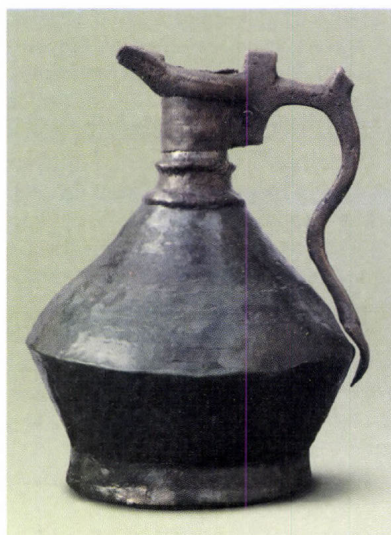

Kelta bronzfibula

Bronz kulcs, csengők, tintatartó az 1984-ben előkerült római kincsleletből

A földvár területéről, a római korból több elrejtett lelet is ismert,ilyent az ásatásokon is találtunk. Az egyik kelta gödörbe beleásva két római kori bronzedény (szűrő és kerek tál) volt. Egy kora vaskori gödörbe ásva, Kr. u. 3. századi római kincs került elő. Három bronzedény (csőrös kancsó, szűrő, kerek tál) mellett bronztárgyakat (csüngőket, tintatartót, veretet, kulcsot) és vaseszközöket (fejszét, ekepapucsot, ekecsoroszlyát, vonókést, kulcsot, bográcsfület, láncokat) is tartalmazott. Egy ezüst- és vaskarpereces, római kori, női sír is napvilágot látott Szalacsán. Az Árpád-kortól a késő középkorig keltezhető objektumokból (tároló vermek és pincék) a nagyszámú kerámia mellett két ezüstérme, egy csont nyélborításos, bronzdíszes vaskés és vaseszközök valamint egy buzogány kerültek felszínre. A középkori telephez tartozó, kis középkori templomot sikerült megtalálni a szőlőhegy keleti oldalán, templom melletti temető 11 sírjával.

Bronz kancsó a római kincsleletből

Vas pajzsdudor a kelta erődből

Római halomsírkutatás

A halom alá temetkezés a római korban a Kr. u. 1. század 2. fele és a 3. század 1. fele közötti időszakban jellemző. A halomsírok számát és a temetők elterjedését nézve Pannónia és a vele szomszédos Noricum provincia (a mai Ausztria keleti része) a legjelentősebb. A Somogy megyei római halomsírokat Csizmadia Gábor és Németh Péter Gergely kutatták fel. Terepbejárások során öt római halomsíros temetőt lehetett azonosítani Alsóbogáton, Somogyváron, Somogyjádón, Somogyaszalón és Mosdóson. Több esetben meg lehetett határozni a temetőkhöz tartozó telep és villagazdaság helyét is. Mosdóson 12, Alsóbogáton 27, Somogyaszalón 68 és Somogyjádón 176 síros temető geodéziai felmérése készült el. Ez tartalmazza a halmok magasságának és átmérőjének pontos mérését, valamint a temetőterképet. A munka során az őskori halmok regisztrálása is megvalósult, így Balatonszabadi környékén, Zalán, Öreglakon, Sávolyon és Nagyberkiben. Három római kori temetőben folyt szondázó ásás. Két-két halom feltárására került sor Somogyváron, Somogyjádón és Somogyaszalón. Az utóbbi helyen az átlagosan 10 méter átmérőjű és 60 cm magas halmok közepén található a sírgödör, melyeknél a halott elhamvasztásának maradványait is megtaláltuk. A hamvasztást minden bizonnyal a temető területén lévő hamvasztó helyen végezték el. Az 1. sír mellékleteit edények és állatsontok jelentették, az edények (fazekak, pohár) töredékesen kerültek elő. A 2. halomból tál, pohár, festett edény és töredékes bronzfibula került elő. Mivel a halomsírok mindig az utak mellett helyezkednek el, ezért Pannonia útviszonyairól is pontosabb képet lehet majd kialakítani. A római kori halomsírok kutatása jelenleg is zajlik, 2008-ban Libickozmán, 2009-ben Somogyszobon sikerült azonosítani újabb temetőket.

Németh Péter Gergely

Kék üvegedény és mázas tál Mosdósról

Római halomsír a somogyvári erdőben

Avar és honfoglalás kori temetők

A Dunántúlt a történeti források szerint 900-ban vették birtokukba Árpád által vezetett honfoglaló elődeink. Az Árpád fejedelem által 995–96-ban végrehajtott honfoglalás előtt a Kárpát-medencében élt késő avar népesség megérte ezt az időt, s maradékaik beolvadva a honfoglaló magyarságba, alapját képezhették az Árpád kori lakosságnak, s így természetesen a mai magyar népnek. A Somogy megyében található több, mint 90 avar kori lelőhely mellett alig 20 a klasszikus honfoglalás-kori lelőhelyek száma, s ez már önmagában magában hordozza a fent említett lehetőséget.

Az avarok nagyállattartó népességként költöztek a Kárpát-medencébe, ám fokozatos letelepedésükkel megváltozott gazdálkodásuk, és a földművelés lett megélhetésük legfőbb forrása. 567-ben már birtokba veszik a legyőzött gepidák erdélyi és tiszántúli országát, majd 568 húsvétját követően az egykori Pannónia, a szövetséges langobardok földjének megszállására került sor. Egyetlen, név szerint ismert fejedelmük az égi eredetüként tisztelt, korlátlan hatalmú Baján kagán. Ennek a korai időszaknak az egész Kárpát-medencében is egyik legjelentősebb képviselő-

Tausírozott –rézzel és ezüsttel berakott – avar kantárdísz a vörsi temetőből

Zselickislaki nagyszíjvég

Medve- és vadkanábrázolásos övdíszek

Griffes övveret Kerekiből

Állatküzdelmet ábrázoló avar nagyszíjvég

je a Zamárdiban előkerült, több ezer síros, összességében a ma ismert legnagyobb sírszámú, avar kori temető, amely leletanyaga és temetkezési szokásai alapján az avar birodalom fennállásának végéig használatban lehetett.

A VIII. század folyamán – a korszak jellegzetes motívumáról griffes-indás népeségnek nevezett – avarság zöme paraszti életmódot folytatott, ugyanakkor az arisztokrácia és fegyveres kíséretük nomád viseletben járt, keleti divatnak hódolt.

A késői Avar Kaganátus hatalmának a Karolingok kelet felé, és a dunai Bolgár Kán-ság észak-nyugati irányban terjeszkedő politikája vetett véget. A frank grófsági szervezet fokozatosan kiterjedt Pannoniára, megkezdődött a keresztény hit terjesztése. A történettudomány erősen vitatott kérdése, hogy mi lett a kárpát-medencei avarság sorsa: kipusztultak-e a frank és bolgár támadások, majd az azokat követő beharcok következtében? A legújabb – többek között éppen Somogy megyében végzett – régészeti kutatások eredményei arra vallanak, hogy az Avar Kaganátus a IX. század elejétől kezdve a politikai önállóságát megőrizni ugyan nem tudta, de a köznép, a lakosság egy jelentős része valószínűleg megélte a magyar honfoglalást, és így egyik lényeges elemét képezi őstörténetünknek.

A késői korszak jelentősebb temetői Andocs, Kaposvár, Kereki, Pusztaberény, Siófok és Vörs mellett kerültek elő.

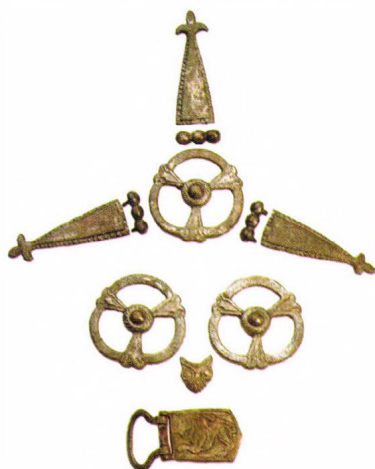
A vörsi „Papkert-B”-lelőhelyen több mint 7000 m² területet tártunk fel. A koraközépkori leletanyag szerint a késő avar korban, a VIII. század legvégén, a VIII–IX. század fordulóján kezdtek el ide temetkezni. A régészeti leletek tanúsága szerint ettől az időtől kezdve legalább két-két és fél évszázadon át folyamatosan temetőnek használhatták a dombhátat, s a kémiai szerológiai vizsgálatok eredménye is egyértelműen erre a folyamatosságra, keveredésre utal. Összesen 716 sírt tártunk fel. A sírok fölé később Árpád-kori falu települt, amelynek legkorábbi periódusa – az 1172–1196 között uralkodó III. Béla király pénzei alapján – a XII. század végére keltezhető.

Különleges női csüngő és boglár a Vörs-papkerti temetőből

A temető szerkezetére minden korszakban jellemző, hogy a gazdagabb sírok a keleti részen találhatók, míg nyugat felé haladva egyre szegényesebb mellékletű sírokat találunk. Így a keleti részen temették el azokat, az aranyozott bronz övdíszeket viselő egyéneket, akiket a túlvilágra díszesen felszerszámozott lovuk is elkísért, középtájon találjuk azokat, akiknek díszes övük volt ugyan, de lovukat már nem temették melléjük, míg a csupán egyszerű testi ékszereiket viselő, néhány eszközzel (többnyire késsel) rendelkezőknek a temető nyugati szélé felé jutott hely.

A klasszikus honfoglalás kori (a középréteg sírjait rejtő) temetkezések főleg a Balaton partján, illetve attól nem messze kerültek elő (Vörs, Fonyód, Balatonlelle, Balatonszemes, Balatonújlak). Ezek részben még a „kalandozásokban” résztvevő harcosok nyughelyei lehettek, amit a sírjaikban talált nyugati pénzek (Berengar itáliai király majd császár, Lothar és Provanca-i Hugo ezüst denárjai) jeleznek.

Honfoglaláskori tegez veretei a vörsi temetőből

Honfoglaló harcos díszövének veretei Balatonszemesről

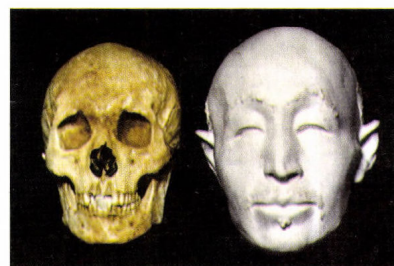
A fonyódi öv nagyszíjvége

Megyénk területét a feltételezések szerint kezdetben Bogát, majd Bulcsú uralja, Fajsz fejedelem a X. század közepén alakíthatta ki egyik központját a ma is nevét viselő Somogyfajsz környékén. Elképzelhető, hogy az augsburgi vereség (Bulcsú harka halála), s talán Fajsz ezzel együtt járó bukása (hatalomvesztése) után kerül a Balaton déli partján elterülő földek és népek fölötti uralom Koppány családjának a kezébe, s ekkor alakítja ki a később megyeközpontként szereplő somogyvári erősséget Koppány dux. Biztosan használják ebben az időben a vörsi temetőt, amelyik eddig az egyetlen olyan teljesen feltárt lelőhely, ahol folyamatos temetkezést figyelhetünk meg az avar kor utolsó szakaszától egészen a magyar államalapítás időszakáig.

Költő László

Későavar öv rekonstrukciója Kaposvárról

A vörsi 307. sír ijjal-lóval eltemetett avar harcosának löszerszám- és viselet-rekonstrukciója. Rajz: Nyári Zsolt, arc-rekonstrukció: Kustár Ágnes és Skultéti Gyula

Avar központ Zamárdiban

Egy gazdag avar hölgy övön hordott kincsei: íróvesszők, ezüsttokos kés és amulettek, 518. sír

Az egykori Pannonia keleti részén, a 6. század végén és a 7. század elején, alakultak ki a kelet-dunántúli stílusú avar temetők. Ezek az átlagosnál gazdagabbak, nagy mennyiségű germán típusú tárgyat tartalmaznak. Bizánchoz köthető leletkörük széles, itáliai származású tárgyak is felbukkannak és egy sajátos leletcsoport, az ún. II. germán állatstílussal készített leletek is előfordulnak. Ezeknek a rendkívül gazdag avar temetőknek az élén áll a zamárdi temető, mely egyben a Kárpát-medence legnagyobb avar temetője is. Az első 34 sírt még 1972-ben tárta fel Bakay Kornél a Réti-földeken. 1980-tól Bárdos Edith vezetett sok éven át feltárást. A település délkeleti része ráépült az avar temetőre, így a mai napig kerülnek elő különböző földmunkák során sírok. 2008-ban Molnár István egy kisebb sírcsoport leletmentését végezte el.

A temető mérete grandiózus. Egy hatalmas, ellipszis-alakú kb. 400 méter hosszú, 200 méter széles területet foglal el, a feltárt kb. 25 000 m² területen csaknem 2500 sír került elő. A temetőben egykoron 5000 sír lehetett. Az avar temető magába olvaszt két jóval korábbi, egy bronzkori és egy kelta temetőt is. Nemcsak ezt a két, más korba tartozó temető ismerjük, az avar temetőtől keletre római kori, délre honfoglalás kori sírok kerültek elő. Az avar temetőtől keletre, nagy kiterjedésű avar telep és vaskohászati telep is ismert. Az avar temetőben a kíméletlen korabeli rablások ellenére is rengeteg szép tárgy őrződött meg. A temető korai részén gyakoriak a germán típusú tárgyak: Csontfésűk, csatok, tausírozott vas övveretek, pajzsudor, kétágú halászszigonyok mellett a II. germán állatstílus avar ízlésre átformált tárgyak. A bizánci stílust a jellegzetes díszítésű övek, emberarc ábrázolások és a keresztény motívumok szerepeltetése képviselik. Feltételezhető, hogy a több stílus jelenléte más etnikai (nemcsak avar) népességet takar. A tisztán avar tárgyakat őrző temetkezések is rendkívül gazdagok.

Koraavar öv aranyozott bronz csatja és verete, 193. sír

Az arany fülbevalókat férfiak és nők egyaránt viselték

A harcosokat övükkel, fegyvereikkel együtt temették el. Legfontosabb fegyvereink az íj volt, ezeknek a csontborításai maradtak meg. A vas nyilcsúcsokat tegezben tartották, melyeket ezüstlemezek és faragott csontlemezek díszítettek. Előkerültek a csontbogozók is, ezeket az íj felajzásához használták. Kardok és lándzsák egészítették ki a fegyverzetüket. A harcos sírja mellé, külön gödörbe temették a felszerelt lovát. A lovak szájában megmaradtak a zablálok, a vázmaradványokon a kantár és a farhám részei, kétoldalt egy-egy kengyel. A nyeret is a sírba helyezték, ennek a csont- vagy fémborítása marad ránk. Az avarok halottakat gyakran étel-ital-

Koraavar gyöngysor színes üvegből és féldrágakövekből

Arany fülbevalópár

lal látták el a túlvilági útra, melyet agyagedényekben helyeztek el. Néha favödör is előfordul, ezeknek a vaspántjai őrzik meg az edény formáját. A díszesebb vödöröket bronz lemezpántos és griff ábrázolásos bronzlemezes darabok képviselik. A férfiak viseletéhez aranykarikák, esetenként arany hajfűrtkarikák is tartoztak.

Ezüst karperecpár az 518. sírból

A nők is a társadalom megbecsült tagjai voltak. Gyakran kerültek elő, kezdetben aranyból, később ezüstből és bronzból készült fülbevalók. A női viselet fontos elemei voltak a gyöngyörök, melyeket üvegből készítettek, díszítésük változatos volt. A nyakban bronz nyakpercet hordtak, néha kis henger-alakú tokkal (bulla). A csont (ritkán vas vagy bronz) tűtartók, vas vágószerszámok, orsógombok mellett néha bronzcsörgő is előfordul, melyeken emberarc ábrázolás is megtalálható. Nem ritka a különböző tárgyak amulettként való viselése, pl. nyakláncon átfűrt római érme, szíjon hordott római fibula, vagy a sárgarézből készült, delfinábrázolásos dísz. Nagy számban kerültek elő bronzkorongok. A nők által viselt korongok az övről lecsüngő szíjon lógtak. Szíjelosztóként, füles csüngődíszként vagy díszkorongként szolgáltak. Néhány darabról feltételezhető, hogy tarsolydíszek voltak. A korongokon a növényi ornamentika mellett gyakran állatábrázolás (griff, kígyó, madár) is szerepel. Különlegesek az életfás darabok egy emberábrázolás (lovas) is előfordul. A korongos sírokban gyakoriak a koporsókeresztek.

II. germán állatstílusú nagyszívjegek

Egyiptomi-bizánci, ún. kopt tál a temetőből

Domborított állatábrázolásokkal díszített kis favödör

Bizánci eredetű bronz kancsó

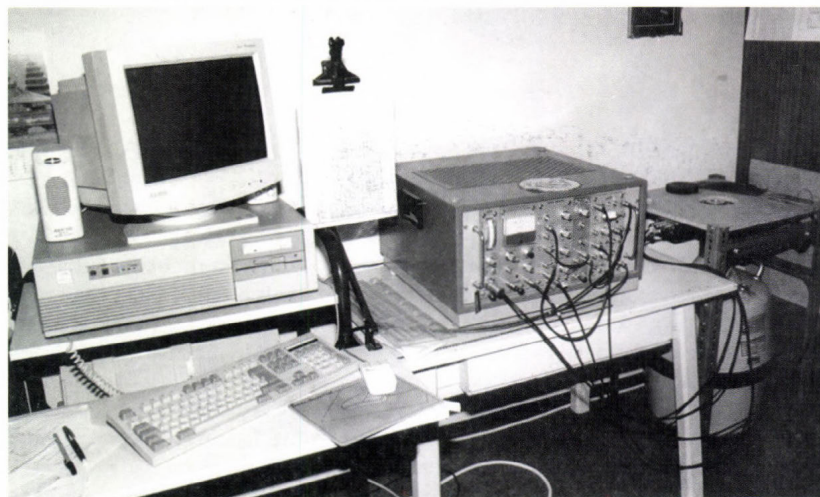
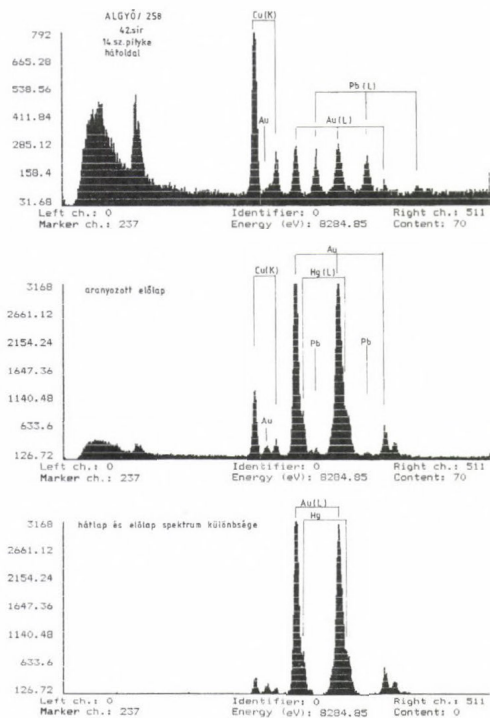

Bizánci csat és övdíszek a 193. sírből

A temető különleges leletei az összecukható vasszékek. Egész Európa ilyen tárgyainak a harmada Zamárdiban került elő. A kovácsoltvas székeket réz, bronz és ezüst berakások ékesítik. Az ornamentális ábrázolás mellett vadászkutyát is megörökítettek, két esetben keresztábrázolás is feltűnik. Üveg- és bronzedények mellett említést érdemel egy faszelence, melyet aranyozott ezüst, emberarc ábrázolású veretekkel díszítettek. A temető egyik különálló sírcsoportjából előkerült bronzvereteken a nagyszentmiklósi kincs szárnyas-koronás oroslánjait játjuk viszont. Ez alapján a vitatott keltezésű kincs késő avarkorba való helyezése nem elképzelhetetlen.

Németh Péter Gergely

Archeometriai kutatások és a korai vaskohászati lelőhelyek

A röntgenemissziós analízátor a múzeumban 1985-ben

Kezdetben múzeumunkban is főként, és csaknem kizárólag a fémleletek kémiai összetételének meghatározásával foglalkoztunk. 1985–2005 között a méréseket saját készülékkel végeztük, egyedülként a magyarországi múzeumok között. A leletek kémiai összetétele alapján következtetni lehet azok készítési módjára, helyére, összetartozó darabokat, műhelyeket lehet meghatározni. Kideríthetjük, hogy eredeti, vagy hamisítvány-e a múzeumba bekerülő műtárgy. Segíteni tudjuk a tárgyak tisztítását, konzerválását végző restaurátorok munkáját. Így például fény derült arra, hogy a kései avar kori, bronzból öntött díszes övveretek felületét az ezüstöt utánzó fényes ónbevonattal látták el, hogy a honfoglalás kori ezüst tárgyakat ún. tűzi aranyozással díszítették. Kiderült az is, hogy már az avar korban alkalmazták az ún. „spanyolozás” díszítéstechnikát. Ennek során a tárgy felületébe bevéssett mintába porfestékkel színezett gyantából, méhviaszból álló keveréket dörzsöltek bele. Sikeredt az ásatáson előkerült darabokból egy kora újkori (török kori) csillárt rekonstruálni. A rendőrség is kérte segítségünket ellopott műtárgyak eredetének, korának meghatározásához.

A fémek kémiai összetételének meghatározása mellett kezdődtek el a Kaposvári Egyetemen közösen végzett kutatások a leletek korának meghatározására. A csontokban, egyéb szerves anyagokban megőrződött fehérje-alkotó aminosavak időbeli változására alapozva azok abszolút korát tudjuk megbecsülni, illetve az emberi fogak hasonló vizsgálatának alapján az egykor élt emberek életkorának meghatározására nyílik mód.

A csontvámaradványokból vércsoportokat is meg lehet határozni. Ezek ismeretében, és egyéb csontszerkezeti hasonlóságok alapján a temetőben feltárt egyének között bizonyos rokonsági fokozatok feltételezhetők. A Lengyel Imre által végzett meghatározásokat felhasználva állítottunk fel a Vörsön feltárt 8–10. századi temetőben „családi” csoportokat. Az antropológiai kutatások újabb eredményei alapján egykor élt elődeink arcát kíséreltük meg rekonstruálni, elsők között állítottunk ki régészeti kiállításunkon több koponya-rekonstrukciót.

Az archaeometria fogalmkörébe tartozik a kísérleti régészet is. Ennek során a megtalált leletek alapján megpróbáljuk azok készítését rekonstruálni a korabeli technológiák, „berendezések” felhasználásával. Ennek szellemében próbáltunk a

Arcrekonstrukció 9. századi avar temető síranyaga alapján
(Kustár Ágnes és Skultéti Gyula)

Somogyfajszon feltárt honfoglalás kori kohóműhely mellett megépített, rekonstruált bucakemencékben a helyben talált gypvasérc felhasználásával, 10. századi technológia szerint vasbucát előállítani.

A Somogy megyében folyó korai vaskohászati tevékenységre vonatkozó adatok 1995-ig véletlenszerűen, különböző leletmentések során kerültek elő (pl. Zamárdiban). Ettől az időponttól kezdődött el a honfoglalás- és Árpád-kori vaskohászati emlékek módszeres kutatása a MTA Iparrégészeti és Archaeometriai Munkabizottsága, a DUNAFERR Somogyország Archeometallurgiai Alapítvány és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal munkatársainak bevonásával. A főként Stamler Imre somogyjádi történelemtanár által felfedezett lelőhelyek azonosításán alapuló munkát kiterjesztettük, így végeztük el az érintett települések teljes körű régészeti topográfiai bejárását is. Ennek kapcsán több száz új lelőhelyet sikerült felderíteni. A program keretében Somogyfajszon, Bodrog-Alsó Bú puszta (kép), Magyaratádon, Alsóbogáton, Pusztakovácsiban, Somogyvámoson, Csurgón (Gyékényes-Lankóci erdő) folytattunk ásatást Gömöri János, Költő László és Magyar Kálmán vezetésével. Több lelőhely régészeti kormeghatározását C14 izotópos vizsgálatokkal egészítettük ki, illetve pontosítottuk.

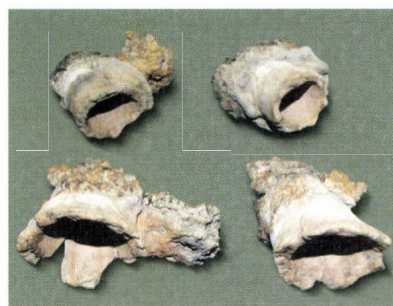
A Somogyfajszon felfedezett 10. századi vasolvasztó műhely fölé a DUNAFERR Somogyország Archeometallurgiai Alapítvány támogatásával épült egy sok látogatót vonzó bemutatóhely, amely a honfoglalás 1100. évfordulójára készült el. Itt láthatók azok a földbevéjt kis körte alakú „bucakemencék”, amelyekben a közelben talált gypvasérből direkt faszenes redukcióval nyerték ki a szivacsos vasbucát, amiből a kovácsműhelyekben készítették el a fegyvereket, szerszámokat. Ezekhez hasonló kohókban még a 19. századi Magyarországon is állítottak elő vasat.

Költő László

Törökkoppányi bronz szenteltvíztartó

A somogyfajszói Őskohómúzeum

Fűvókák Barcs-Tarcsapusztáról

A 10. századi vaskohók helyszíni bemutatása

Középkori várak és nemzetségi központok kutatása

Törökkori bronzkancsó Segesdről

Somogy megyében többnyire a forrásokból ismert az öt „őshonos” nemzetség már a legkorábbi időből. Ezekből a Bő nemzetség a magyar, míg a Rád, a Harc, a Győr és a Tibold német eredetű. Ez a négy német származású nemzetség támogatta István királyt Koppány ellenes harcaiban. Ezért kaptak tőle már a megye kialakulásakor nagyon jelentős birtokokat. Így például a Koppányt megölő Vencellin-Rádiak a délbalatoni részen Látvány-Lelle-Rádpusztá környékét uralták. A Harc nemzetség máig ismeretlen birtokai állítólag Orci környékén voltak. A Győr nemzetség tagjai Kaposvár környékén és a Zselicben, Ropolyvár központtal, valamint Zselicszentjakab kegyúri monostorának környékén rendezkedtek be. A nemrég helyreállított Zselicszentjakab, Kaposszentjakab néven, ma is kedvelt műemlék, sok színházi rendezvény helye. A Tiboldok szinte a teljes Dél-Somogyot birtokolták a babócsai nemzetségi központjukkal együtt.

Orci kivételével – mindegyik helyen már a 11. században a pannonhalmi bencések monostort is alapítottak. Rádpusztán 1958-ban és Kaposszentjakabon 1962–66 között folytatott ásások és az azt követő műemléki helyreállítások látogatható templomromokat teremtettek. Mi a babócsai monostort és az ottani nemzetségi központot tártuk fel. A babócsai Nárciszos területén – a nárciszvirággal teleültetett váron kívül – csak a nemzetségi központ plébániaegyházának a helyreállított téglafalai kerülhettek bemutatásra.

Az általunk említett négy német eredetű nemzetség mellett az ötödik, a Bő nemzetség volt magyar eredetű. Ennek a korábbi, a leletek alapján már 10. századi Bő nemzetségi székhelynek ugyancsak mi rajzolhattuk meg a ma is föld alatt lévő teljes települési képét. Benne egy régi és különleges formájú udvarház és a rendkívüli leleteket adó szolgálók településein kívül még három, többnyire középkori temetkezésekkel rendelkező templom is állt.

A babócsai román kori kőfaragvány

Mégis miben különbözött ez a Bodrog-Alsó-Bűn ugyancsak általunk feltárt honfoglaló magyar nemzetségi központ a másik, a későbbi államalapításkor létrejött babócsai német, azaz a Tiboldok nemzetségi központjától? Érdekes az lehet, hogy mi volt a közös és mi volt a különböző bennük. Először az itt megtalált leletek alapján kívánjuk összehasonlítani őket.

A közös az volt, hogy mindkettő a legjelentősebb somogyi királyi és királynéi ispánsági és uradalmi várközpontokhoz: Somogyvárhoz és Segesdhez igazodott. Vagyis a rajtuk átvezető fontosabb utaknál, azok vízi átkelőhelyeinél jött létre. Különbözött viszont abban, hogy Babócsa – a bői központtal szemben – várral is rendelkezett. Ezen a Dráva és a Rinya menti útszomsómpontok ellenőrzésére szolgáló főúri lakhelyen – már a kezdetektől – jelentős föld-, majd téglavár is állt. Tehát a várral egyáltalán nem rendelkező Bodrog-alsó-bűi központtal szemben a babócsainak mindkét vízparti részét is egy-egy várral erősítették meg. Különösen fontos ez, mert a középkori Somogy általunk eddig ismert 102 várából magában Babócsán három, ugyan korban és típusban is különböző, de nagyon jelentős, de nagyon is található.

Babócsán, de a környékén is, a Dráva és a Rinya mente többi középkori várára jellemzően, a vízparti mocsarak ölelte dombokon álltak a középkori várak. Viszont a Rinya bal partján lévő Nárciszos területén, ahol az Árpád-kori nemzetségi monostort tártuk fel, ilyen korai vár még nem létezett. Ezt ugyanis az államalapításkor

Középkori kovácsműhely és fazekasműhely bemutatása a segesi múzeumi kiállítóhelyen

még nem erődítették meg. Ebben a babócsai Nárciszosnak nevezett központban állt a Tiboldok Szent Miklós tiszteletére szentelt, kőből épült bencés apátsága. A közelében álló centrális alaprajzú temetőkápolna világosan elhatárolódott az északi részen előkerült két ovális formájú, az Árpád-kori szolgáló népek egyszerű házákból álló lakhelyétől. Három itt feltárt ház alapjából agyagedényben építési áldozat került elő. Legjelentősebb 10. századi leletünket viszont Bodrogon ugyancsak a szolgáló népek területén a vasasok műhelyében találtuk. Ez volt a „sok vihart kavaró” legkorábbi székely-magyar rovásírással rendelkező fűvóka.

A balatonszabadi kincslet: arany fejdísz és ezüst ruhakapcsok

Ezüst gyűrűk a kincsletből

Szőlőlevél formájú ezüst dísz

A babócsai nemzetségi monostornál találtuk meg kutatásaink során az északi és a déli hajófal széles, nagy kötömbökből épített, mintegy harminc méter hosszú maradványait. Majdnem azonos hosszúságú volt – a hozzá hasonlóan alapjaiban megmaradt – téglából épült, ugyancsak félköríves szentélyű bodrogi nagy templom is. Így képzelhetjük el a többi somogyi nemzetségi központot is. Mindegyiknek a központjában egy nagyobb templom állt, temetővel és a hozzátartozó különböző településekkel együtt.

Ezek sajnos – Somogy váraihoz és a nemzetségi központjaihoz hasonlóan – a török korban szinte teljesen elpusztultak. Erre a nagy törökkori pusztulásra utalnak feltárásuk során az elsőrangú reneszánsz építészeti, fém- és kerámiaemlékeket adó ötvöskönyi, segesdi, de más várak kutatásai is. A törökkorban ezek a központok teljesen átépültek. Mára már az eredeti épületek romjaikban alig ismerhetők fel.

A babócsai monostor mellett, illetőleg annak a helyén megtalált és a vidékünkön egyedülálló török gőzfürdő kör alakú, kupolás része szerintünk talán éppen egy korai, XI. századi centrális kápolna alapfalaira épült.

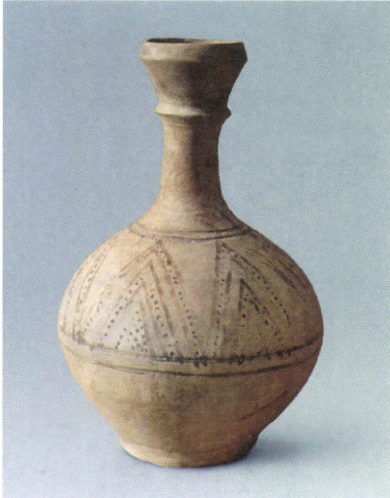
A Tiboldok monostorától délre 50 m-re – a bodrogihoz hasonlóan – egy alacsonyabb dombon találtuk meg a román majd gótikus plébániaegyházat, a korai francia kapcsolatokra is utaló Szent Egyedet. Ez a 13×8 m-es téglatemplom nagyon érdekes, korai formát mutatott. Jellegzetes patkóíves szentélye – a somogyvári ispánsági központ korai egyházához, a bazilikához hasonlóan – ún. halszállkás építési technikával készült.

A korai román korban félköríves, majd a gótikában sokszögű, támpilléres templomokban és körülötte több száz, többnyire koporsós, középkori viseletre utaló tárgyakkal rendelkező, arccal keletnek forduló sírokat találtunk. A gazdagokat, a kegyúri nemzetséghez tartozókat a templomban, a szentélyben arany és ezüst tárgyakkal: hajkarikákkal, öv és ruhacsatokkal, különböző díszitményekkel együtt temették el. A szegényeket többnyire a templomon kívül egyszerűbb leletekkel, vagy leletek nélkül találjuk meg.

Az általunk vizsgált mindkét központra jellemző az is, hogy a korai falu templomától és temetőjétől Ny-ra húsz-harminc méterre találtuk meg a falu, majd a későbbi mezőváros települését is. Babócsán, ezt a gótikában megnagyobbított, mezővárossá kiépített nemzetségi központot sáncokkal és árkokkal a 14. századtól a késő-

Ötvöskönyi reneszánsz oszlopféjezet

Törökkori festett edény a kaposvári várból

10. századi rovásírásos fűvóka a bodrogi ásatásból

Szent Kristófot ábrázoló kályhacsempék az ötvöskőnyi várkastélyból

középkorig erősítették, majd a törökkortól várrá építették át. Ilyen korú erődítés találtunk a híres középkori kincsletünk mellett, a Balatonszabadi-Pusztatorony-dűlő ugyancsak feltárt templománál is.

A bodrogi központhoz hasonlóan a babócsai nemzetségi központ közelében is, attól D-re, állt egy nagyobb római rommaradvány. Ezeknek a téglá és kőmaradványait, mint mindenütt, itt is beépítették a korai középtájaink templomaiba.

Ezzel a babócsai nemzetségi központtal szemben, a Rinya másik, jobb partján pedig egy korai, 30×35 m-es alapterületű, kerek földvár, az ún. motte vár állt. Az ebben lévő fa őrtorony vagy téglából épült lakótorony vigyázhatta, ellenőrizhette az itteni fontos úton és a Rinya vizén közlekedőket is. A tőle magasabbra, a község mai templománál lévő dombon alakult ki 1440 táján egy nagyobb várral erősített központ, a megyét irányító híres Marczali és Báthory főispánok főúri rezidenciája.

Ez utóbbi bizonyítja azt is, hogy a babócsai központ nemcsak az Árpád-korban, hanem a középkorban is tovább működött. Mint jelentős nemzetségi és főúri lakhely nagy uradalmak birtokközpontja és város helye is lett.

Az is elmondható és általában jellemző lehet, hogy ennek a korai babócsai német lovagi, majd nemzetségi központnak, valamint a Bodrog-alsó-búí magyar nemzetségi központnak és a most futólag említett váraknak: Segesdnek, Kaposvárnak, Barcsnak pompás régészeti leletei is a középkori Somogy gazdagságára és kiemelt jelentőségére szolgálnak jó példával.

A tíz éves kutatásunk során jól megismert segesdi vár és a hozzátartozó város több ezerre tehető leletanyagából ma a község Árpád-házi Szent Margitról elnevezett Múzeumi Kiállítóhelyén mutatja be az Árpád-kortól kezdődően látható kiállítását. A velencei különleges üvegpohár, az osztrák és morva drága pecsételt kerámiák, díszes serlegek, monogramos kések, török bronztárgyak; kancsók, tálak vagy egyszerűen egy teljes középkori kovácsműhely szerszám és árukészlete is látható itt. A már említett, többnyire a vizek, folyók mentén lévő somogyi hódoltsági várak jellemző kerámiái ezek, amelyeknek különböző, a mázas és mázatlan tárgytipusai több közeli és távoli fazekasműhely készítményei lehetnek.

A kereki vár romja

A somogyi várak pusztulásából az itteni középkori emberek általános gazdasági és kulturális helyzetére is felbecsülhetetlen adatokat nyerhetünk. A ma is Somogyhoz tartozó Siófok, Fonyód, Kaposvár, Háromfa, Babócsa és Órtilos várainak történeti forrásait is jól ismerjük. Kiemelkedő jelentőségű vár volt az Árpád-korban Kereki, Somogyvár, a királynéi központ Segesd, majd Kaposvár-Rupulújvár, Csurgó, Zákány és Babócsa, de ugyancsak a középkorban Berzence, Lak és Szenyér vára. Somogyban a legkisebttől a legnagyobbig az összes vár: erőd, templomerőd, földvár kastély (castellum) és a nagyvár (castrum) mind megtalálható. Sokan hallottak már a török időkben híres és a szépirodalomból jól ismert (Török) Koppány, Csurgó, Fonyód, Berzence, Barcs és Órtilos-Zrínyi-Újvár várainról és a bennük vagy mellettük harcoló híres hadvezérek, a Zrínyiek, Nádasdyak vagy Magyar Bálint csatáiról. Ezeket a földvárakat nemcsak számba venni és kutatni kell, hanem a helyszínen meg is kell őrizni.

Magyar Kálmán

Középkori egyházi emlékek Somogy megyében

A 19. század végén meginduló kutatások javarészt a Balaton-partra koncentrálódtak. Römer Flóris, Békefi Remig és Kuzsinszky Bálint gyűjtötték össze először a középkori templomokra, várakra vonatkozó adatokat, derítették fel a helyszíneket.

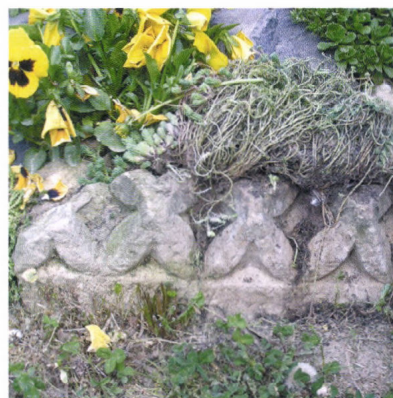
Míg művészettörténeti értelemben Genthon István nyomán már 1951 óta képet alkothatunk Somogy középkori templomairól, addig az első jelentősebb, az egész megyére kiterjedő régészeti szempontú számbavétel csak 1964-ben született meg Kocztur Éva tollából. Nagyobb léptékű építészeti szempontú kutatásokat, alaprajzi felméréseket Szigetvári György, Guzsik Tamás és Kozák Károly végzett a területen. A felmenő középkori részletekkel rendelkező templomokról készült szűkszavú fényképalbum, Horváth Zoltán György és Gondos Béla munkája a közelmúltban jelent meg. Koppány Tibor a művészettörténeti és régészeti adatok mellett a forrásanyag összegyűjtésére is vállalkozott. A 70-es évektől meginduló településtörténeti-topográfiai kutatást Somogy megye földrajzi neveinek összegyűjtésével néhány földrajzi jellegű kiadvány is segítette. Két, a régészeti és irodalmi adatokat is egybegyűjtő, nagyobb területet felölelő településtörténeti feldolgozás született Müller Róbert és Jankovich Bésán Dénes tollából, míg a Kaposvár környéki topográfiai rekonstrukciót – csak írásos adatok feldolgozásával – Györffy György kísérte meg elvégezni. Ezek mellett számtalan, egy-egy településre kiterjedő helytörténeti munka is született.

A török pusztítások ellenére mind a mai napig számos középkori eredetű műemlék templommal büszkélkedhet a megye, elég ha csak az andocsi kegytemplom későgótikus szentélyére, a törökkoppányi, balatonberényi, balatonszemesi, teleki, szenyéri, Buzsák-fehérkápolnai templomokra, vagy a köröshegyi volt ferences kolostor egyházára gondolunk. Sok esetben az eredeti középkori templomot átépítették, bővítették, vagy belefoglalták a későbbi épületbe, néhány esetben a templom csak romjaiban maradt fenn: Balatonlelle-Rádpusztá, Hács-Béndekpuszta, Balatonboglár, Ádánd-Hetye, Somogyszentpál-Varjaskér, Balatonszabadi, Somogyvámos, a somogyvári és zselicszentjakabi bencés apátságok.

Más egyházakat a régészek ásója nyomán azonosíthatunk. A somogyvári bencés apátság modernkori feltárását Bakay Kornél végezte. A másik, szintén fontos és korai bencés monostor, Zselicszentjakab feltárását Nagy Emese vezette. Az egyes templomok régészeti kutatása az 1950–1960-as évektől, a fonyódi, a hácsbéndeki és a Balatonlelle-rádpusztai romok feltárásával indult meg. A még álló egyházak esetében a kutatásokat az akkori nevén Országos Műemléki Felügyelőség (későbbi nevén ÁMRK, ma KÖH, KÖSZ) szakemberei végezték (Valter Ilona-Erdei Ferenc - Somogyvámos, Szenyér, Teleki, B. Bernhard Lilla-Lukács Zsuzsa - Buzsák-Fehérkápolna, Szöcsény, Lengyeltóti, Maróczy Erzsébet - Lábod-Hosszúfalu, Somogyszil, Mernye, Dercsényi Balázs - Balatonszemes, Gergelyffy András - Marcali, legutóbb pedig Gere László - Gige, Gyugy és Bozóky Lajos - Gadány), de a régészeti feltárások területén a Múzeum régészei is egyre nagyobb szerephez jutottak (Draveczy Balázs-Müller Róbert – Denna, Pogányszentpéter pálos kolostor, Sáji Károly - Főnyed, Vörs). Az 1970-es évektől kezdve több évtizedes kutatómunkát

A balatonberényi templom déli kapuja

Faragott kő a kisberényi templomból

A Nagyatád-bodvicai románkori kőtemplom alapja

Rádpusztza

Pecsetgyűrű a kisberényi ásatásból

Gótikus övdíszek egy kisberényi sírból

folytatott Magyar Kálmán, melynek során főleg a királynéi és nemzetségi központok, valamint az ezekhez kapcsolódó egyházi épületek régészeti emlékeit kutatta és dolgozta fel (Babócsa, Bodrog-Bü és Segesd mellett a kőröshegyi, kürtöspusztai és balatonszabadi plébánia templom és a hedrehelyi ferences kolostor). Az ismert középkori egyházak számát gyarapította Bárdos Edithnek a Kaposvár, 61-es úti ásatása és Jankovich Besán Dénesnek a balatonboglári templomot érintő hitelesítő feltárása. Számos középkori templom régészeti kutatásában működött közre M. Aradi Csilla is (Vörs-hitelesítő ásatás, Főnyed-Gólyásfa, Rózsás Mártonnal – Barcs-Valkó, Nagyatád-Bodvica, Bajzik Annamáriával – Siójut, Molnár Istvánnal – Kisberény). Jelentős eredményeket hozott a templomerődítések jobb megértésének terén Költő László Somogyfőcsanak-marótpusztai és Belényesi Károly balatonszárszói feltárása.

Az Árpád-kori templomok között jelentős szerepet játszottak a fatemplomok, amelyre írásos adataink is utalnak, régészeti azonosításuk azonban problematikus, hiszen kevés, vagy éppenséggel semmilyen nyomuk nem maradt fenn. Általában cölöpépítmények voltak sövényvel körülölvénva, tapasztva, vagy gerendatalpra állított boronaeépületek. Ritka esetben temető létesülhetett körülötte. Főnyed-Gólyásfa lelőhelyen a környező sírok alapján egy 10x6 m-es, feltehetően fából épült templom helye rajzolódott ki. Ez a templom talpgerendákra épült, amelyek alá követ helyeztek, de tényleges alapozásuk nem volt. A templom falazata feltehetően boronatechnikával készült.

A lengyeltóti templom románkori szentélye

A feltárt bencés monostorok (Kaposzentjakab, Somogyvár) mellett Lengyeltóti középkori temploma is háromhajós, ún. bazilikális alaprajzzal épült. A lengyeltóti templom északi és déli falát belül 9–9 ülőfülkével tagolták, külső díszítése gazdag (lábazatához csatlakozó lizénák, fenn egyes és kettős félkörívvel összekapcsolva, fűrészfogas főpárkány, rézsús félköríves ablakok, keleti ablakának belső síkjában fűrészfogdíszítéssel, nyugati homlokzatának északi oldalán ikerablak). Az 1067-ben felszentelt kaposzentjakabi monostortemplom bizáncias ízlésű faragványai (palmettából kiinduló akantuszlevél az oszlopábazatokon, volutás akantuszos oszlopfő, madárláb, keresztmótvumok) nem kapcsolódnak a lengyeltóti templom ornamentikájához, azoknál korábbiak. A somogyvári bencés monostor temploma már méreténél fogva sem hasonlítható össze a megye többi egyházával, inkább a püspöki templomok, a nagy, királyi alapítású monostorok horizontjába helyezhető (Pécs, Garamszentbenedek). A 12 pilléres, félköríves fő- és mellékszentélyes, kéttornyos nyugati bazilika a lombard építészet hagyományaihoz, annak délfrancia ágához köthető. Kő és téglasorok váltakozásával épült, a szentélyek falait lizénák tagolták, déli és nyugati kapuzata tagolt béléttű. A 12. századi átépítés során a főhajó dongaboltozatot, míg a karzatos mellékhajók keresztboltozatot kaptak. A kerengőfolyosó boltíveit az udvar felől kettős (a sarkoknál ötös) oszlopok támasztották alá. A 13. század eleji átépítéshez köthető a délfrancia hatású figurális domborművek nagy része (Griff, Tövishúzó, Szent Péter-, Krisztus-, Gábiel- és Sámson-ábrázolás). Az erősödő francia hatás érezhető a kerengő kehelyfejezetein, illetve a kerengő sarokpilléreit lezáró díszítéseken: Isten-kéz, Krisztus-arc stb. Az 1973-ban a Nyaka-dűlőben feltárt háromhajós – az ásató, Magyar Kálmán szerint a Szent Apollinaris-templommal azonosított egyház – talán a francia (latini) hospesek egyháza lehetett, amelyet a Szent Egyed-monostor melletti nagy faluban említenek a 12–13. század folyamán. E felsoroláshoz kapcsolhatjuk Kőröshegy plébániatemplomát is, amely a későbbi leírások szerint szintén bazilikális elrendezésű volt, 1518-ban hat oltárát említették.

Somogy megyében a korai templomépítkezések legnépesebb csoportját alkotják a félköríves szentélyzáródású, általában kisméretű (10×4 m – 15,6×7,8 m között) téglatemplomok. Ezek az egyszerű egyházak általában keskenyebb félköríves apszissal és hozzá csatlakozó, szélesebb, téglalap alakú hajóval épültek. Az apátsági templomok csak nagyobb méretükben különböztek a falusi egyházaktól (babócsai monostor, Bodrog-büi prépostsági templom – 26,6×9,4 m). A templomok többségét a 14. század folyamán megnagyobbították, gótikus stílusban átépítették. A templomok díszítése is egy egységes elképzelés szerint történt – a falsarkokon lizénákkal, a hajón és a szentélyen végigfutó cikkcakk/ívsoros/fűrészfogas párkánnyal (Béndek, Rád 1., Balatonszemes 1.: a mai szentély déli oldalán, Buzsák: nyugati homlokzat). Lizénák díszítették a gyugyi 1. periódusú épület hajóját, a Hácsbéndekpusztai templomot valamint Buzsák-Fehérkapolnát. A templomok külső struktúrája talán ez utóbbi épületnél maradt meg a legteljesebben. A templomok belsejéről már kevesebb információval rendelkezünk, mivel sok esetben csak alapozásuk vagy csekély felmenő falazatuk maradt meg.

A szentgyörgyi templom

A kéthelyi korpusz

A gyugyi templom a helyreállítást követően

Krisztus ábrázolás a siójudi körmeneti keresztről

A nyugati karzatok létrejöttének nagy korszaka Magyarországon a tornyok építése utáni időszak, a falusi templomok tekintetében jobbra már a 13. századtól következik be, hasonlóan az északi oldalra épített sekrestyék megjelenésével. A bejárat áthelyezése a nyugati oldalra és a harangtoronynak az épületbe való integrálása mind a karzatok létrejöttének irányába hatott. A tornyot sokszor utólagosan a visszabontott zárófalba kötötték be. A templomok belsejét nemegyszer mellékoltárok is díszítették, melyek általában a hajó szentély felőli oldalán kaptak helyet (Lengyeltóti), azonban sok esetben alapozásuk sem maradt meg. Szintén általánosnak mondhatóak a liturgikus tárgyak elhelyezésére szolgáló, falba mélyített szentségtartók, tabernákulumok, pasztofóriumok, amelyek a román korban egyszerű félköríves fülkék, a későbbiekben pedig gót, reneszánsz ízlés szerint alakítják ki őket. A szentélyt már félkupola boltozattal fedték, a hajó vagy síkfödémrel fedett, vagy nyitott fedélszékes volt. A templomokból az építészeti ornamentika mellett kevés díszítőfaragvány került csak elő. A somogyvári iskolához kapcsolódik Babócsán az ásató szerint Szent János evangélistát ábrázoló és a valamikori monostort díszítő figurális ábrázolás, valamint a későbbi oltáralapozásból előkerült palmettadíszítés Buzsák-Fehérkápolnáról. A fonyódi templom déli bejárata feletti timpanon díszítése (szív alakú levelekkel díszített dombormű) analógia nélküli Somogyban. Teleki templomának diadalívbe falazott vállkövei (északi: sárkányos, déli: palmettaleveles) a román kori művészet általánosan elterjedt motívumait mutatják. Somogytúrról került elő az a 12. század, griffet és Agnus Deit ábrázoló relief, amely alakos fonatmedalionjaival, félpalmettaival a zalavári kőanyaggal hozható párhuzamba, bár más részletek a pécsi és a székesfehérvári faragványokkal rokonítják.

Medallionba foglalt griff és Isten báránya ábrázolás a somogytúri faragványon

Somogyvámos

Az Árpád-kor folyamán centrális alaprajzú templomokkal, ún. rotundákkal is találkozhatunk a megyében. Kisberény, Nagyatád-Bodvica, Kaposszentjakab-kápolna.

A 13. század végétől a templomok mérete megnő, és mindinkább előtérbe kerülnek a gótikus stílusjegyek. Míg Nyugat Európában, e korszakban, a fekete halál miatt, a templomépítésekben megtorpanás volt tapasztalható, addig Magyarországon a 14. század a gazdasági fellendülés időszaka volt, és a templomok nagy többségének az átépítését, a templomtér növekedését eredményezte. A templom méretére utal, hogy eskütelé alkalmából a kacsoki egyházba 107, míg a tardi egyházba 100 fő fért be egyszerre. Az építészeti/műemléki és régészeti megfigyelések alapján az átépítés/bővítés a 14. században érte el a tetőfokát, majd egy ismételt konjunktúra figyelhető meg a 15–16. század fordulóján. Somogy megyében is számos átépítést, boltozást (somogyvári monostor, Andocs, Törökkoppány), illetve új épületek – főleg ferences kolostorok – építését figyelhetjük meg.

A 13–14. század fordulójától kezdve támpillér nélküli, később támpilléres sokszög-szentélyzáródású templomok épültek sekrestyével és/vagy toronnyal, ugyanakkor nem egyszer a korábbi templomot nagyobbították meg. Már megjelennek a támpillérek, de alkalmazásuk még nem kiforrott. A templom megnagyobbításának szokásos módja volt, hogy a korábban használatban lévő Árpád-kori templomot szentélyként belefoglalták az épületbe, nem annyira lelki, mint anyagi szempontból vezérelve (Fonyód, Rád). Ezzel az átalakítással rendszerint együtt járt, vagy in-

Somogyásmon-Marótpusztza: Veretes öv részlete az egyik sírből és a rekonstruált öv

kább követte a 14. század első felétől a sekrestye (Szárszó, Marót, Balatonszabadi, Babócsa, Somogyvámos, Fonyód, Rád, Teleki, Gyugy 2.), néhol osszárium (Teleki, Szabadi, Szárszó) építése is. A vagyonosabb egyházfenntartók torony építését is fontosnak tartották. Általában nyugati, sokszor támpillérel megerősített torony csatlakozott az épülethez (Hetye, Varjaskér, Balatonberény, Kakonya, Fonyód, Bodrog-büi monostor, Marót, Gyugy 2.), de a változatosságot növelte Somogyvámos, Szárszó északi és Balatonszabadi déli tornya. A templomok mérete 15×6,7 m és 25×10 m között mozog, míg a sekrestyék átlagosan 5×4,5 m körüliek. Bár már a román korban is jelentek meg ülőfülkék és szentségtartók, ezek nagy korszaka a gótikában köszöntött be. A buzsáki r. k. templom renoválása során gótikus ülőfülkét bontottak ki, a balatonberényi templom szentélyének északi oldalán pedig kúszólevelekkel díszített gótikus szentségtartó fülkét, déli oldalán kettős ülőfülkét tártak fel.

Az újabb templomépítési konjunktúra a 15–16. század fordulóján jelentkezett, ekkor gótikus sokszög-szentélyzáródású, nagyméretű, mérműves ablakokkal díszített, hálóboltozatos templomok létesültek. A támpillérekkel megerősített somogyiszi templomot 15. századi nagyméretű, mérműves, osztott, béléletes ablakok díszítették. A szemesi templom szentélyének északi falán Gergelylaci Buzlay Mózes 1517-ben reneszánsz hatású domborművet készíttetett kagylódíszes lunettával, frízében szárnyas angyalféjjel. Hasonlóképpen már reneszánsz jegyeket visel magán az andocsi templom sekrestyéjének címerrel, tojássoros főpárkánnyal díszített ajtókerete. Végül beszélnünk kell a 15–16. század fordulóján épült ferences kolostorok csoportjáról is (Köröshegy, Hedrehely, Csákány). A meghosszabbított, támpilléres szentélyhez északról kivétel nélkül torony csatlakozott, a hajóhoz pedig északról cellákkal övezett kolostornégyszög épült. Mind a köröshegyi, mind pedig a hedrehelyi kolostort gazdag késő gótikus faragványok, építészeti tagozatok díszítették.

A templomokhoz, főleg a tornyok megjelenését követően, szervesen hozzátartoztak a harangok is, melyek szép számmal kerültek elő a megyében, főleg másodlagos helyzetben, a földbe rejtetten. E harangok leginkább a 15–16. századra datálhatók. Az egyik legkorábbi a Zselicszentpáltól délre fekvő Szentegyházi-dűlőből előkerült, vállán a négy evangélista nevével díszített harang, melyet az Esterházyak fraknoi várában őriznek. A legtöbb megőrzött harang azonban már a 16. századra datálható, gyakori a paláston keretbe foglalt minuszkuiláirás. (A tótújfalusi temetőből a Rinyapatak mentén, Bolhás határában). Az Árpád-kori kereszték/korpuszok egy része körmeneti keresztként díszítette a templomokat (Zamárdi, Kéthely, somogyvári apátság és feltehetően Varjaskér), míg más részük temetkezésekből származik (Somogyvári Erdészet, Balatonszabadi, Zselicszentjakab, Kereki, Beke/Beki, Marót). Legrégibb, 12. századi körmeneti keresztünk öntöttbronz korpusza Kéthelyről származik. Krisztus fejét lapos pántkorona övezi, arca bajusz és szakáll nélküli, csuklói rovátkoltak, bordáit vésett vonalak jelölik, ágyékkendőjét sűrű V vonalak díszítik. Az egykori juti és a szárszói templom felszereléséhez tartozott az a két, körmeneti kereszt részét képező korpusz, amelyek a 13. sz.-i limogesi emlékanyaghoz sorolhatók. A késő középkort fémjelzi a Somogyicsóból előkerült talpas kereszt és reneszánsz cibórium. Különleges az a 14–15. századból származó, zöld szerpentin hordozható oltár Kéthelyről, melyen két sorban vaskeretre felszegecselt, ezüstleves indadíszes keretelt, unciális nagybetűkből megalkotott szöveg olvasható („Agnus Dei qui tollis peccata mundi”). Sarkait a négy evangélista szimbóluma díszíti. A liturgikus élet fontos kellékei voltak a keresztelőmedencék és szenteltvíztartók. Csepelyen a Kiskúti-dűlőből kötélfontatdíszes, emberfejes mészki szenteltvíztartót ismerünk, és ugyancsak szenteltvíztartó-töredék került elő Gyalud határából.

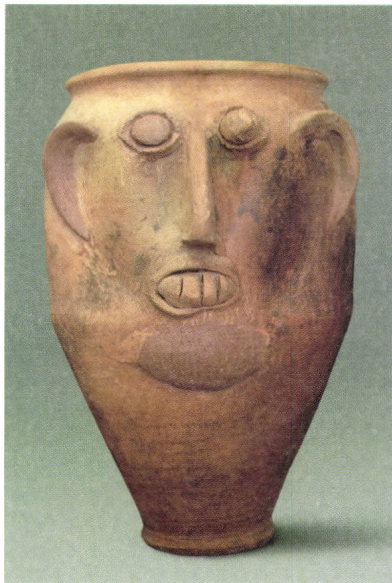
M. Aradi Csilla

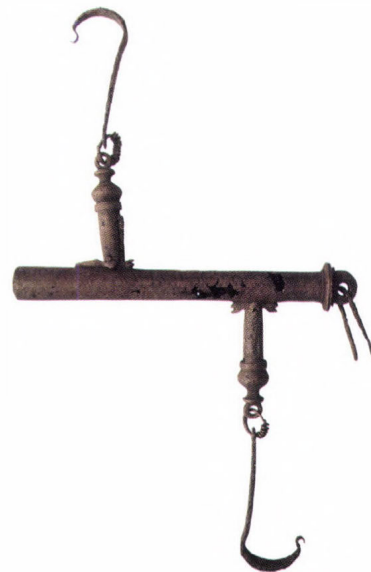
Görög feliratos triptichon Nagyatádról

A Dráva-mente felfedezése

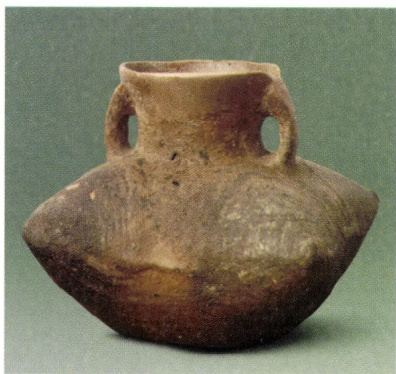
A Somogy megyei régészeti kutatások Kaposvár környékére és a Balaton-partra összpontosultak. A legtöbb leletbejelentés innen érkezett és a terepbejárások és ásatások is itt zajlottak. Bár már a 19. század óta kerülnek elő leletek ebből a térségből, így őskori kőeszközök Csokonyavisontáról, bronzkori kincslelet Rinyaszentkirályról, bronzkori és római kori tárgyak Gyékényesről, szervezett gyűjtés, szisztematikus ásatások nem történtek. Csak az 1970-es közepén indultak meg a terepbejárások Jankovich Bésán Dénes és Rózsás Márton jóvoltából. Az előbbi a Rinya-völgyet, utóbbi főleg Barcs környékét kutatta, egyik jelentős eredménye Somogy megye legkorábbi újkőkori (Starcevo kultúra) településének felfedezése, a későbronzkor legvégéről származó sírok megmentése Pusztabaracson.

Római arcos edény Gyékényesről

Római bronz mérleg

Bronzkori edény Zákányról

1979-ben a barcsi Dráva Múzeum létrehozásával megváltozott a helyzet. Rózsás Márton ettől kezdve már hivatalosan is tudta folytatni a megkezdett kutatásait. Az 1980-as évek elejétől több ásatás zajlott Baracson és Komlósdon, a legnagyobb volumenű a barcsi palánkvár kutatása volt. A feltárásokat Kovács Gyöngyi, Költő László, Éder Katalin és Rózsás Márton vezette. A 16–17. századi palánkvár erődítését és néhány belső épületét vizsgálták. Az előkerült leletekből egy erősen balkáni színezetű, török kultúra képe bontakozott ki. Az ásatásokon előkerült tárgyak a vár helyőrségének gazdasági, ipari tevékenységére, a kézművesség színvonalára és etnikai sajátosságaira világítottak rá. A kerámianyag török kori „délsláv” jellegű, gyakori a kézi korongolású edény. Több töredékes sütőharang is előkerült. A nagyszámú kályhaszem is kézi korongon készült. A mázas török edények zömét talak teszik ki, de előfordul korsó, kupa és kiöntőcsöves edény is. A luxusleletek közé sorolható a kisázsiai fajansz és a kínai porcelán. A megtalált vastárgyak egy része helyben készült (félkész darabok is előfordulnak), más része talán balkáni áru, és előkerültek a közeli Stájerország termékei is, például egy díszes nyelű vaskész. Bronz gyertyatartók, és a magyarországi emlékegyekben egyedülínek mondható rézku-lacs, tartoznak még a fontos leletkehez. A barcsi palánkvár emlékeit a Dráva Múzeum állandó kiállításán mutatja be. Szintén megtekintésre érdemes még a Drávából származó bronzkori kard, a tótújfalusi harang és babócsai vár ágyúja is.

Németh Péter Gergely

Az első nagy projekt: A Kis-Balaton területén folytatott megelőző feltárások (1983–2000)

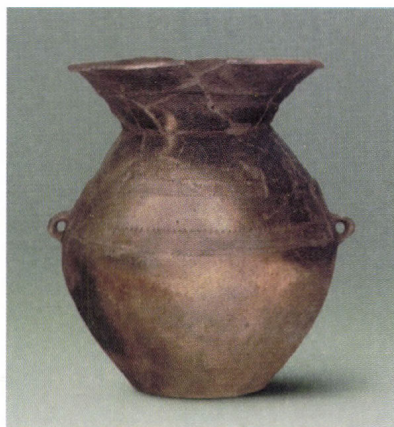
A 80-as évek elején kezdődött a somogyi régészet addigi legnagyobb szabású és egyik legnagyobb jelentőségű munkája, a Kis-Balatonon ásatások. Az Alsó-Zala-völgy és a Kis-Balaton területén kialakítandó védőrendszer munkálatai miatt nagyszabású régészeti feltárásokra volt szükség. Több régészeti lelőhely az elárasztáskor víz alá került volna, másokat a földmunkák veszélyeztettek. Az elért tudományos eredmények és a munka mennyisége alapján elmondhatjuk, hogy feltárások a magyar régészet történetének fontos fejezetét jelentik és a nagyberuházások előtti, hatalmas területeket érintő, több éven át folyó ásatások sorát nyitotta meg a megyében.

A korai bronzkori sír leletei

Korabronzkori sír a Vörs-battyáni dísznőlelői temetőből

Bronzkori urna Vörsről

Urnaként használt későbronzkori talpas tál

A Kis-Balaton földrajzi helyzete miatt a munkálatok két megyére terjedtek ki, így a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága együttműködésében zajlottak, valamint a MTA Régészeti Intézete és a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársai is részt vettek benne. Az megyei múzeumok a megbízást a munkára 1979-ben kapták a Nyugat-Dunántúli Vízügyi Igazgatóságtól. A II. tározó építésének kezdetétől – 1983-tól – a feltárási munkák súlypontja a somogyi oldalra tevődött át, és az ásatások nagy részét a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága végezte. A lelőhelyek felderítésére a kiegészítő terepbejárásokon kívül, a vizuális módszerekkel fel nem mérhető területeken már geomágneses módszereket is igénybe vettek. A Somogy megyei ásatásokat Honti Szilvia, Költő László, Németh Péter Gergely, M. Aradi Csilla, Magyar Kálmán, Szentpéteri József, Csüllög Gábor, Egry Ildikó, Ottományi Katalin vezették.

A mintegy 51 km²-nyi II. tározó területén több mint 50 lelőhely található, közöttük több jelentőset sikerült feltárni, átkutatni. A múzeum dolgozói 11 nagyobb és több kisebb ásatást folytattak, a legfontosabbakra Vörs és Főnyed határában került sor. Elsősorban a bronzkori népességről, a kelták telepeiről és a honfoglalást közvetlenül megelőző és követő időszakról (9–10. századról) alkotott ismereteink gyarapodtak jelentősen. A Kis-Balaton tározó területének régészeti kutatásával összefüggésben – a hazai régészeti gyakorlatban addig példa nélkül állóan – egyetlen zárt tájegységnek, az Alsó-Zala-völgyének és az egykori Kis-Balaton térségének teljes településtörténeti feldolgozására nyílt lehetőség. Ekkora területet korábban nem vizsgáltak régészetileg ilyen alaposan.

A feltárások eredményeiről könyv formában is beszámoltak a két megye régészei. A nagyszámú színes és fekete-fehér képet is tartalmazó kötet úttörőnek számított megjelenésekor. A szerzők a szakma és a nagyközönség számára is élvezhető formában tekintették át a térség régmúltját és számoltak be a Kis-Balatonon folytatott ásatásokról.

Későbronzkori sír és a sír restaurált leletei

A sávolyi későbronzkori halomsír feltárás közben

A legfontosabb, országos jelentőségű bronzkori feltárások Vörs környékén folytak. Fontos kora bronzkori, a Kisapostagi-kultúrához tartozó telep került elő Vörs-Tótok dombján. Itt egy 100 méter átmérőjű, 3 m mély 220–280 cm széles, ájtárókkal rendelkező erődítés-árok kerített be egy nagy területet, ahol a településen lakó emberek és állataik egyaránt védelmet találhattak. Az árok betöltésében különlegesen nagy számban kerültek elő edények és csonteszközök. Vörs-Papkert „B” lelőhelyen a kultúra csontvázas rítusú temetője került kibontásra. Ezt a lelőhelyet a Tótok-dombjától csak egy vízfolyás választja el, így ez a telephez tartozó temető lehetett.

A középső bronzkori Mészbetétes Edények Népe kultúrájának addigi legnagyobb települése Vörs-Kerékerdőn került elő. A korszak három hamvasztásos temetőjét tárták fel Sávoly-Feketesziget, Vörs-Battyáni-disznólegelő és Vörs-Papkert „B” lelőhelyeken. Ez utóbbi különösen fontos, országosan ismert lelőhely. Itt a Kisapostagi kultúra temetőjével részben megegyező területen voltak a középső bronzkori sírok. Az összefüggő területen feltárt, viszonylag nagyszámú sír lehetőséget nyújtott a temető szerkezetének, a temetőn belül a temetkezési szokásoknak a megismeréséhez. A temető vegyes rítusú volt, azaz urnás és szórthamvasztásos sírok egyaránt előfordultak, szép bronz ékszereket, tűt, két fecskefark-alakú csüngőt, hajkarikákat, karperecet, felvarrható lemezgombokat találtak itt.

Urna a Vörs-papkerti temetőből

Négyes, családi temetkezés a papkerti temetőből

Válogatás a sír edényeiből

Későbronzkori urnasír a feltáráskor és a díszes urna és fedőtál restaurálás után

A késő bronzkor időszakából több országosan is fontos, szép leleteket tartalmazó temetőt ástak ki. A Halomsíros-kultúra időszakából származik a Sávolyon feltárt halomsír. A 2 méter magas, 25 méter átmérőjű családi sírban 8 hamvasztásos sírt temettek el, eltérő időben, egyre nagyobb halmot emelve a sírok fölé. A Vörs-Papkert B lelőhelyen kibontott 72 síros hamvasztásos temető sírjaiban értékes leletanyagot, bronzékszereket, fülés korongokat, tűket, öv és arany hajkarika maradványait találtak a régészek. A lelőhelytől nem messze, Vörs-Battyáni disznólegelön mintegy 100 sírt tártak fel, de a temetőnek eddig csak a déli szélét találták meg, a többi irányban folytatódik a temető. Ebben urnás és szórthamvas sírok is voltak. A sírok némelyike szokatlanul gazdag fémmellékletekben, karperecek, kartekercsek, gombok, csüngők mellett előfordult nyakperec, különféle fibulák, bronzöv maradványai, kés, tör, és egy borostyángyöngyökből készült gyöngysor is. A leletek segítettek a bronzkori viselet rekonstrukciójában.

Későbronzkori urna a battyáni temetőből

Kosfejés dísz egy római házból

Karcolt mintás sőtartó a battyáni avar temetőből

A magyarországi késő vaskor kutatásának szempontjából fontosak voltak a Kis-balatoni ásatásokon feltárt kelta telepek. Vörs-Papkert B, Vörs-Battyáni disznólegelő és Főnyed-Gólyásfa lelőhelyekről kerültek elő a korszak földbe mélyített házai és egyéb településobjektumai.

Vörs-Battyáni disznólegelőn – közel az egyik kis-balatoni átkelőhöz – egy jelentős római kori települést található. Az állatfej-alakú bronz trípuszdíszén kívül nagyon fontos késő római – az 5. század első feléből származó leletek kerültek elő a telep pusztulásának idejéből.

A Kárpát-medence 9–10. századi kutatásának egyik legfontosabb, nemzetközi hírével a disznólegelő előzőekben ismertetett Vörs-Papkerti temető. Az előkerült leletanyag egy része jelenleg is megtekinthető a Múzeum állandó kiállításán.

Molnár István

Későbronzkori fibula urnasírból

Későbronzkori karperec

A nagyberuházások időszaka

A kaposvári elkerülő út feltárása

Somogy megyében az ezredforduló tájékán, a 61-es út Kaposvárt elkerülő szakaszának megépítése előtti ásásokkal kezdődött el az útépitésekhez kapcsolódó feltárások időszaka. Az ilyen jellegű munkák szerte az országban új kihívások elé állították a régészeket, hiszen hatalmas területeket kellett – részben a megszokottól eltérő módszerekkel, gyors tempóban – feltárni, több egyszerre folyó ásatást összehangolni. A múzeumi raktárakba hatalmas mennyiségű leletanyag érkezett, amelynek tisztítása, restaurálása, tárolása szintén hatalmas feladatot jelentett.

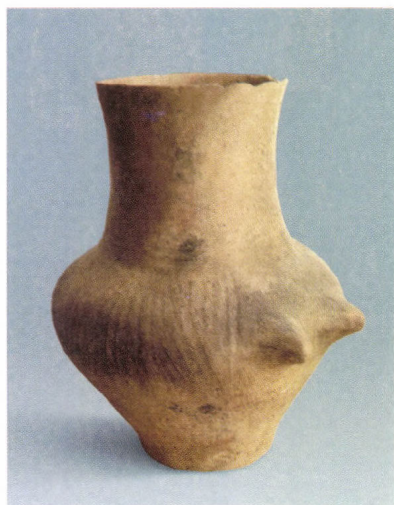
A Deseda-patakhöz és a Kapos-folyóhoz közel fekvő nyomvonal alapján már a feltárások megkezdésekor sejteni lehetett, hogy az emberi megtelepedésre alkalmas, víz közeli területeken jelentős régészeti lelőhelyek fognak előkerülni. Ez az évek során be is igazolódott, országos, sőt nemzetközi jelentőségű feltárások folytak Kaposvár környékén. A munkálatok részben egyszerre zajlottak az M7-es út feltárásaival, az ásásokat: Költő László, Bárdos Edith, Somogyi Krisztina és Gallina Zolt, M. Aradi Csilla vezették. A költségeket az építető, a Somogy Megyei Állami Közútkezelő KHT, a beruházás összegéből biztosította. A feltárások eredményeiről a Somogy Megyei Múzeumok Közleményeiben jelentek meg beszámolók.

A neolitikus Dunántúli Vonaldíszes Kultúrának a 4. lelőhelyen feltárt településén egy kis agyag oltár került elő, amely rendkívül fontos a kultúra vallási életének vizsgálatára szempontjából. A Kaposújlak melletti Várdombon, a 29. lelőhelyen, egy patak mellett emelkedő és két oldalról természetesen védett magaslaton alakították ki a Lengyeli kultúra erősítésrendszerét. Ennek a feltárt területbe eső legfontosabb része egy körülbelül 215 méter hosszú árok szakasz, amelynek külső szélét 7, párosával elhelyezkedő, 7–8 méter átmérőjű, félkör alakú árok kísérte. Ezek feltehetően egyfajta bástyának, külső védműnek tekinthetők. Az árok ék alakban keskenyre szűkültek. A szerkezetnek szakrális funkciója is lehet. A lengyeli településrészlet ezen kívül kis számú gödörből, agyagnyerőhelyből állt.

A késő rézkori Badeni kultúrának a 29. lelőhelyen, Kaposújlak mellett feltárt települése igen nagy jelentőségű. A feltárt terület nagy mérete, az előkerült hatalmas leletanyag mellett a lelőhely fontosságát növeli számos különleges objektuma is. Elsőként a rituális célra használt, áldozati gödreiről kell megemlékeznünk.

Újkőkori idolkok (agyag istenszobrok)

Kebles edény egy későrézkori áldozati gödörből

Emberáldozatokat tartalmazó későrézkori gödör Kaposújlakról

Ezekben az objektumokban teljes vagy csak részleges emberi és állati csontvázak kerültek elő. Melléjük temetett egész edények, valamint az égett rétegek is utalnak a rituális funkcióra. Az itt élő népesség gazdálkodásában és hitvilágában is nagy szerepe volt a szarvasmarhának. 14 olyan objektumot tártak fel, amelyben szarvasmarhaváz feküdt. Több esetben is megfigyelték, hogy a váz mellett egész edénykéék feküdtek. Ezek legtöbbször kis merítő edénykéék, ún. mericék voltak, de egy esetben egy ép, ún. kebles edény, és egy, a peremén „ujjacska-szerű” nyúlványokkal díszített kisebb fazék lett az állattal eltemetve. A lelőhely K-i végében egy tömegsírhoz 8 személy (1 férfi, 2 nő és 5 gyermek) holttestét fektették szorosan egymás fölé és mellé. Föléjük igen nagy mennyiségű hombártöredéket és 167,5 kg paticsot szórtak. A paticsdarabok közül két, bekarcolt díszű vakolatdarabot került elő, az első bizonyítékai annak, hogy az akkori emberek is díszítették házaik felmenő falát, még ha valódi lakóépületek nyomára alig bukkant is a kutatás. A lelőhelyen számos kemence közül 5 teljesen épen maradt meg, ezek boltozata félgömb formájú, illetve kúp-alakú volt. Érdekes, hogy az egyik sarkában ép emberi koponyát találtunk.

Szarvasmarha-áldozat Kaposújlakról

Kacsa-alakú csörgők a kaposvári temetőből

A 61-es úti feltárások a bronzkor kutatásában is igen fontos eredményeket hoztak. A korai bronzkori Somogyvár-Vinkovci-kultúra kutatásában mérföldkönek számít a 29-es, kaposújlaki erődtített telep. A lelőhely nyugati részén az erődítésrendszer három, koncentrikus árokíve került napvilágra. A K-i felében egyetlen nagyméretű körárok egymástól 240 méterre lévő két szakaszát tárták fel, melyek 5–6 méter szélesek és mélyek voltak. A körárok folytatása a légi felvételeken is követhető.

Függeszthető kisedény

Részlet egy sír feltáráról

„Emeletes” edényke a kaposvári temetőből

Mészbetét díszes agyagcsörgő

Sírdények a mészbetétes temető korai szakaszából

Mészbetétes dísztál

Későbronzkori kincslet Taszárról

A körárok és a hármás árokrendszer között időbeli eltérés is volt. A kora bronzkori telepjelenségek mind a Ny-i, mind a K-i oldalon csak az árkokon belül voltak megtalálhatóak. Tehát valóban a települést kerítő és védő erődítésről beszélhetünk, az egykori, feltételezhető sáncoknak azonban nyoma sem maradt. A kiemelkedő leletanyag túlnyomórészt kerámiából áll, legszebb részét a szép, belső díszes tálak jelentik, de számos ép vagy kiegészíthető egyfűlű korsót, palackokat, ún. mécseseket – azaz kis kerek tálkákat – és miniatűr edénykéket is találtak. A leletek között megtalálhatóak küllős agyagkerekek töredékei. Egy aprócska tégely oldalára két szemet szűrtak és egy száját karcoltak be. Kisgyermek készíthette, vagy gyerekeknek készült. A helyi bronzművészre három, balták öntésére szolgáló öntőforma töredéke utal. A 12–14. lelőhelyen a kora bronzkori Somogyvár-Vinkovci és a Kispapostági kultúra 30 zsugorított csontvázas sírját tárták fel. A mellékletek közül kiemelkedik egy arany hajkarika, de volt a sírokban bronztű, csiganyaklánc, edénymelléklet is.

Az ezután következő, középső bronzkori Mészbetétes Kerámia kultúrája országosan is egyik legjelentősebb és legnagyobb méretű települését tárták fel az 1. lelőhelyen. Ugyanebből a korszakból való a 2. lelőhelyen talált, közel másfélszáz síros, kiemelkedő jelentőségű temető is. Az elhunytakat elhamvasztották, a sírokba nagyszámú, változatos méretű és formájú edénymellékletet tettek. A temetőt használó közösség gazdagságára utal, hogy, hogy esetenként 20–100 edény is volt a sírokban. Néhány szép ékszer – bronztűk, bronz karterkeres, aranycsüngő – is felszínre került a temetőből. Külön említést érdemel a temetkezésekben talált öt darab kacsá alakú csörgőedény.

A hazai késő bronzkor kutatásában igen fontos a Kaposvár és Taszár között található 36. számú lelőhely. A telepet az ún. Késő Halomsíros – Kora Urnamezős időszakra keltezhetjük. A lelőhelyen egy nagyméretű agyagnyerő és számos gödör mellett nagyszámú oszlophely került feltárássra, ezek alapján több oszlopszerkezetes ház alaprajzát rekonstruálhatjuk. Itt került elő az első késő bronzkori kút Somogy megyében. A kút deszkákból csapolt szerkezetű volt, csak az alsó négy, deszkasorát konzerválta a talajvíz. Az ásás jelentőségét emeli egy korabeli bronzkincs. Ebben összesen 43 db bronztárgy, köztük számos karperec, négy trombita alakú csüngő, ún. bojszegély, spirálcsövecskék, lemezcsövecskék, karika volt. A kincset valószínűleg háborús esemény miatt áshatta el gazdája, aki halála vagy menekülése miatt nem tudta már újra kiásni. A leletanyagban a kerámia, állatsont mellett szép számmal akadtak bronztűk és egy bronzkés is. A település, a temetőrészlet és a bronzkincs együttes erőfordulása igen fontos a dunántúli késő bronzkor kutatása

szempontjából. A kút deszkái a korszak pontosabb időrendjének meghatározása miatt lehetnek fontosak.

Több lelőhelyen is kelta településrészletet tártak fel. A legérdekesebb a 10. lelőhelyen feltárt lekerekített sarkú négyzetes alaprajzú, oszlopszerkezetes építmény, amelyben egy méter hosszú, elszenesedett gerenda- vagy cölöpmaradványt dokumentáltak. A leletanyagban a kerámia mellett, apróbb vastárgyakat, salakot és kohó mellfalazatának töredékét is megtalálták. Ezek a helyi vasművességre utalnak.

A római lelőhelyek között a legfontosabb a 3. lelőhelyen feltárt római településrészlet, ahol házak, kemencék, gödrök – nagyjából 600 objektum – került elő.

A 61-es úti feltárások egyik nagy szenzációja volt a Fészlerakon talált avar kohótelep. Ez volt az addig talált legnagyobb iparrégészeti lelőhely a korszakból. A lelőhelyen az avarkori vaskohászat több fázisát sikerült megtalálni. Feltártak a szabadon álló kohók maradványait. Ezek kúp alakú, agyagból felépített, zömök, kissé földbe mélyített objektumok voltak, amelyek kisebb, kerekded salaklecsapoló gödörrel rendelkeztek. Belső átmérőjük 30–35 cm volt. Eredetileg 70–80 cm magasak voltak, de csak az aljuk maradt meg. A kohók oldalt levő szájníllását ún. mellfalazattal fedték be, ebbe fúvócsövet helyeztek, amin keresztül fújtatóval erősítették a tüzet. Előkerültek újraizító tűzhelyek és ércpörkölők is. A lelőhelyen talált kutak is igazi kuriózumot jelentettek. Két esetben is megmaradtak a faszervezet maradványai, amelyeket nehéz munka során sikerült felszínre hozni. Egy-egy nagyméretű, kerek alaprajzú gödörben, mintegy 4–4,5 m-es mélységben voltak. Az egyiknek négyzetes alaprajzú, csapolt deszkából álló, teljesen ép faszervezete volt. A másik kút közepén 80–90 cm átmérőjű, kerek rönkfa helyezkedett el, négy oldalán 1–1 befolyó nyílással. Ezt négy, hasáb alakú cölöp vette körbe, amelynek közeit az előző kúthoz hasonlóan deszkákkal csapolták össze. A faszervezetet vastag salakos betöltés vette körbe mintegy vízszűrőként és az eliszaposodás megakadályozása céljából. A kúton kívül függőleges dongákból felépített, a talajvíz által konzervált favödör feküdt. Az objektumokból, a megszokott kerámia- és fémárgyak mellett, nagy mennyiségű, a korabeli vaskohászatra utaló leletanyag – vasalak, sok mellfalazat, számos különböző típusú fúvócső – került elő.

A 26. sz. lelőhelyen szép leletanyagot, több gazdag lovassírt is tartalmazó avar temető került feltárrásra. Honfoglaló elődeink temetője a 2. lelőhelyen, Taszár mellett került elő. A középkorban Kaposvár környékén élő lakosság települései közül is többet sikerült feltárni. Talán a legfontosabbak 12–14. és az 1. lelőhelyen feltárt Árpád-kori falurészletek telepobjektumai, az itt talált házak, kemencék, gödrök.

Molnár István

Favödör egy avar kútban

Tölgyrönk-betétes avar kút

Légifelvétel a kaposújlaki lelőhelyről ásítás közben

Megelőző feltárások az M7-es autópályán, a 67-es út új szakaszán és a Zamárdit elkerülő úton

Kova magkő, Balatonszemes-Bagódomb

Az M7-es autópálya építését megelőző régészeti feltárások a somogyi régészet eddigi legnagyobb vállalkozását jelentették. A Somogy megyei szakasza közel 80 km hosszú, s mintegy 30 km hosszan új bekötőutak építése kapcsolódott hozzá. A Zamárditól a nyugati megyehatárig tartó autópálya-szakaszon a megelőző feltárások 1999-ben kezdődtek el. Az Állami Autópálya Kht majd jogutódja, a Nemzeti Autópálya RT (később Nemzeti Infrastruktúra Fejlesztő Zrt) által biztosított anyagi forrásból a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága az MTA Régészeti Intézetével együttműködve végezte a szakmai munkát. Az ásatások lezárulása előtt már elkezdődtek és részben párhuzamosan folytak a 67-es elkerülő út és a Zamárdit elkerülő út munkálatai. Az utóbbiaknál a szakmai munkát az Ásatárs Kft dolgozói végezték. Az ásatásokat a Múzeum részéről Honti Szilvia, Németh Péter Gergely, Gallina Zsolt, Somogyi Krisztina, Molnár István, Polgár Péter, Sófalvi András végezte a „külsős” kutatók mellett.

Az útszakaszok hossza mellett, a kedvező földrajzi adottságoknak is köszönhető volt, hogy hatalmas terület, 7 év alatt 71 lelőhelyen, 1 millió 100 ezer négyzetmétert került feltárássra. Ebből 1 millió m² az M7-es nyomvonalán és csomópontjaiban, több mint 100 000 m² a csatlakozó és elkerülő utakon. Jellemző a munka volumenére, hogy az előkerült, tisztított leletek száma több mint másfél millió. A Külső-Somogyot átszelő út mentén fekvő lelőhelyek sora településtörténeti szempontból is jelentős adatokat nyújtott, emellett a nagy felületű feltárásokon fontos adatokat kaptunk az egykori települések szerkezetéről.

A munkálatok első szakaszáról egy nagyméretű, színes képpel díszített kiadvány jelent meg, amely a szakma és a nagyközönség számára is összefoglalta a feltárások eredményeit. A Somogy Megyei Múzeumok évkönyveiben is rendszeresen beszámolók jelentek meg az ásatásokról.

Az autópálya feltárások legkorábbi időszakát a **Dunántúli Vonaldiszes Kerámia kultúrája** (i.e. 5400–4600) képviseli. A korszak európai viszonylatban is igen jelentősnek számít, nemzetközi hírű lelőhelye a balatonszárszói csomópont területén a Kis-erdei-dűlőben van, ahol ennek az újkőkori kultúrának nagy és hosszú életű települése került elő, amelyben a kultúra teljes időszaka áttekinthető. A településen 44 hosszúház maradványát tárták fel. Az újkőkori falu lakói nagyméretű cölöpházakban laktak. A feltárásokon ezekből az egykori oszlopok helyeit jelző cölöplyukak figyelhetők meg, valamint a házak hosszanti oldala mellett lévő hosszúkás gödör – feltehetően az innen kiásott lösszel tapasztották a házak falát. Szárszón a cölöp sorok szépen kirajzolódnak, az egyes házak alakja, mérete és a településszerkezet is jól leolvasható a maradványokról. A településen szétszórva, részben a hulladékgyödök felső rétegében talált 43 sír közül több szép mellékleteket tartalmazott. Jelentős újkőkori település feltárása folyt Balatonszemesen a Bagó-dombon és a Szemesi-

Újkőkori edények a balatonszárszói telepről

Légifelvétel a balatonszárszói telepről, a házhelyeket jelző oszloplyukakkal

berekben is. Az előbbi lelőhely fontos lelete volt egy hatalmas, nagyjából 3,5 kilós, 1000 pengeeszköz készítésére elegendő radiáralittömb. Ez a Bakonyban található Szentgálon került kibányászásra, kereskedelem útján jutott el Szemesre. Ebben a korban hatalmas értéket képviselt, méretével messze kiemelkedik a korábban talált magkövek közül.

Kétosztató tál a balatonlellel temetőből

Díszedény az őszödi telepről

A balatonőszödi későrézkori maszk

Balatonőszöd-Temetői-dűlő lelőhely a késő rézkor – a **Bolerázi és a Badeni kultúra** – időszakában kiemelkedő jelentőségű, ahol mind a kultúra belső kronológiájáról, mind különleges kultikus szokásairól számos információt kaphatunk. Több emberi és/vagy állati csontvázakat tartalmazó áldozati verem került elő, ezek mellett először sikerült megfigyelni szertartások helyszínének maradványait, ahol az állatok leölését végezték. Mintegy 50 szakrális okokból feláldozott ember teteme is előkerült a településről. A lelőhely nemzetközi hírű lelete az egyik gödörben talált különleges, természetesen méretű, emberi arcot mintázó, vallási kultuszhoz kapcsolódó töredékes agyagmaszk.

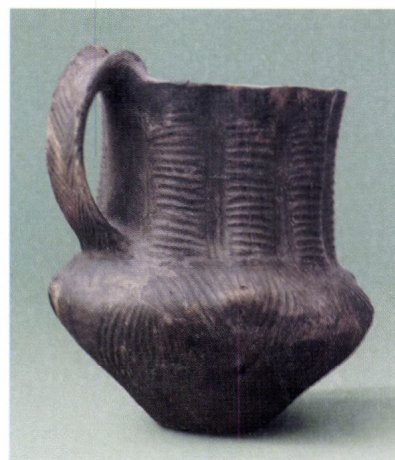
Balatonlellén, a Forró-árok keleti partján egy települést, a nyugatin hozzá tartozó, különálló temetőt találtak a korai és a klasszikus badeni időszakból. A csontvázas rítusú temetkezésekre gazdag edény- és kőeszközmelléklet a jellemző, az egyik sírból egy réz tör került elő. A 67-es út feltárásain került elő Rádpuszán két, a Bolerázi időszakra keltezhető, zsugorított csontvázas, mellékletes sír. Közös jellemzője a síroknak, hogy a vázhoz tartozó koponyán kívül több – 5 illetve 2 – emberi koponya, vagy koponyatöredék volt a bennük. A sírok kapcsolatban állhatnak a lelőhelytől északra lévő, a 67/2. lelőhelyen feltárt teleppel.

Függesztőedény Őszödről

A rádpusztai középső bronzkori sírok edényei

Karéjos szájú korsó a lellei temetőből

Bronz diadéma Bogláráról

A somogytúri csizma-alakú edény

Díszedény Zamárdiból

Boglári tálak

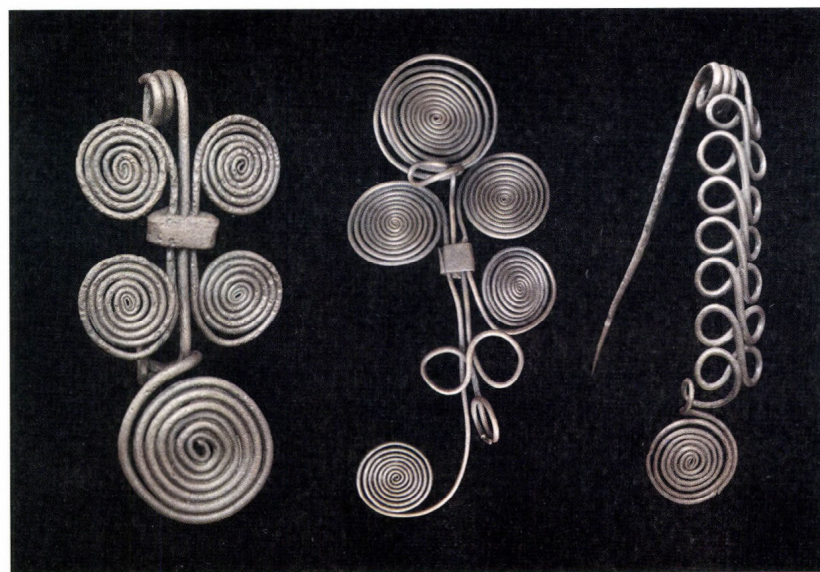
A korai bronzkori **Somogyvár-Vinkovci kultúrának** több mint 30 síros urna-temetőjét tárták fel Szökedencsen, ez több, mint a kultúra eddig ismert összes sírja együttvéve. Az időben ezután következő **Kisapostagi kultúra** vegyes rítusú – zsugorított csontvázas és hamvasztásos sírokból álló – temetőit találták meg Ordacsehi-Majorban és Ordacsehi-Csereföldön, így egyértelművé vált, hogy a népesség egyszerre használta a kétféle temetkezést. A középső bronzkori **Dunántúli Mészbetétes Kerámia kultúrájának** rádusztai települése mellett urnás és szórthamvasztásos rítusú, gazdag edénymelléklettel ellátott sírjai kerültek elő.

A későbronzkori **Urnamezős kultúra** egyik legfontosabb települését Balatonbogláron, a Borkombinát mellett tárták fel. A falu lakói elsősorban kézműves tevékenységet folytattak. Kerámiaművességre, örlökgyártásra és fémművességre utaló leletek egyaránt előkerültek. A lelőhely számos bronzlelete között, mint a fibulák, kiemelkedő az a bronz diadém, melyet ékszerként vagy talán rangjelzőként viseltek. A korszak leletanyagából érdemes kiemelni a Somogytúron talált csizma-alakú edényt. A Zamárdit elkerülő út építése előtt feltárt 89. számú lelőhelyen lévő telep kiemelkedő lelete volt egy gyönyörű dísztal.

A korai vaskorból, a Hallstatt időszakból viszonylag kevés somogyi lelőhelyet ismerünk, ezért nagy fontosságúak a Jamai-patak két partján található Balatonboglár-Berekre-dűlői és Ordacsehi-kistöltési telepek. A Berekre-dűlőben négyzetes alaprajzú, tapasztott aljú és gyakran cölöpszerkezetes gödörépitmények is kerültek feltárássra, s belőlük szép díszített csontfaragványok.

Gazdag kelta női sír Ordacsehiből

Bronz fibulák a balatonboglári telepről

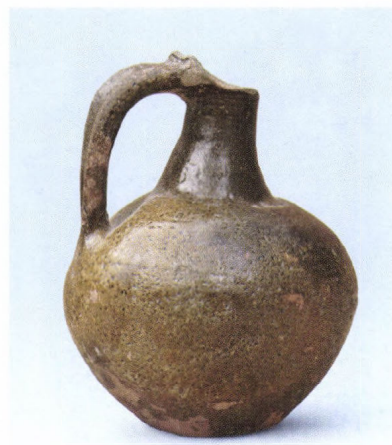

Kelta karperecek

A feltárások során szinte minden lelőhelyen találtunk **kelta** objektumokat. A nagy felületű feltárások lehetőséget nyújtanak a településszerkezet vizsgálatára, az egy-egy házhoz tartozó gazdasági egységek meghatározására. Gyakoriak a lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú, döngölt padlós, két oszlophelyes házaik. A legtöbb épület – 26 – Ordacsehi-Csereföldön került elő. Edényégető kemencéiket is számos lelőhelyen feltárták. Mindegyikre a kerek, átluggatott rostély és a két

Római edényégető műhely Rádpusztán

5. századi mázas korsó Fonyódról

tüzelőcsatorna jellemző, néhány esetben előkerült a hosszúkás előtér is. Ordacsehi-Kécsi-mezőn a homokbánya terjeszkedése miatt folyt megelőző feltárás az ismert kelta temető területén. Az előkerült sírok sírsorokba rendeződtek, csontvázas és hamvasztásos rítusú sírok egyaránt előkerültek. A sírok igen gazdag leletanyagot tartalmaztak. Vas- és bronzékszerek – gyűrűk, fibulák, hajtűk, kar-, láb- és nyakperekkel mellett használati tárgyak és fegyverek – kard, lándzsa, pajzs – voltak az elhunytakkal eltemetve. Hasonló temetkezés került elő a Zamárdit elkerülő út építését megelőző feltárásokon is. Itt az 56. lelőhelyen tárták fel egy urnás hamvasztásos és csontvázas sírokból álló temető 20 sírját. A sírokból hasonló gazdag leletanyag került elő, külön említést érdemel, hogy sikerült sírt jelölő homokkő darabokat is dokumentálni.

A **római korból** a nyomvonal legjelentősebb lelőhelye Balatonlelle-Kenderföldön került elő. A nagy feltárt terület lehetővé tette, hogy a település-szerkezetet is megismerjük. A házak formája megegyezik a keltáéval, a közel négyzetes telkek határát sekély árkok jelzik. A leletanyagban megfigyelhető a kelta hatás, itt a 2–3. századi romanizált kelta lakosság települését találták meg. A másik jelentős lelőhely a 67-es út nyomvonalán Balatonlelle-Rádpusztán található. A Tetves-patak mentén hosszan elnyúló, nagy római lelőhely a Szemesi-berek déli, legkeskenyebb részén átvezető átkelő környékén épült. Két csoportban több edényégető kemencét is feltártunk. A kemencék egy része az általánosabban ismert típusba sorolható, amely egy fűtőcsatornával, kerek, átluggatott rostéllyal készült. A másik csoportjuk napon szárított téglából épült, négyszögletes kemence, hosszú, szintén téglából rakott fűtőcsatornával.

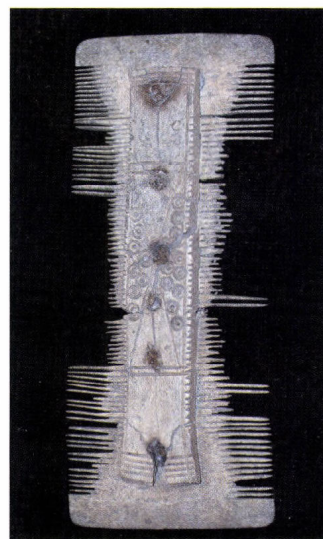
Torzított koponyájú nő sírja Fonyódon

Germán pajzsdudor a telepről

Tükör hátlapja a hunkori temetőből

Fésű egy 5. századi sírból

Különleges jelentőségűek a késő római kori és korai népvándorlás-kori leletek. Ezeket a **4–5. századi**, részben már nem rómaiak, hanem az általuk betelepített, többnyire germán csoportok által lakott településeket több lelőhelyen feltárták. Ilyen korú település- és temetőrészlet került elő Ordacsehiben, több lelőhelyen, Zamárdiban a csomópont területén és Fonyódon a Mérnöksegi telepen. A fonyó-

A rádpusztai hun üst

di sírokban fémtükrökkel, ékszerekkel, csontfésűkkel eltemetett elhunytak között több torzított koponyájú volt. Ilyenkor az elhunytak fejét még gyermekkorban elköttették, hogy koponyájuk hosszúkás legyen.

Biztosan a **hun időszakra**, az 5. század középső harmadába tartozik a 2006-ban, szinte a feltárás-sorozat legvégén előkerült hun áldozati üst. A 60 cm magas 22 kg súlyú üst egy kerek, függőleges gödörbe volt elrejtve, más lelet a gödörben nem volt. Ez a Magyarországon előkerült üstök között a legépebb, s kiemeli fontosságát, hogy eredeti helyzetében, ásatáson került elő. Az ilyen üstök a hun korszak legszebb, Ázsiától Nyugat-Európáig követhető leletei közé tartoznak. A hun vezetőréteghez köthetőek, szakrális célra használták, talán a temetések, halotti szertartások során.

A Szemesi-berekben egy, az 5. század 2. felére keltezhető **germán** temető került feltárássra. A 14 sír egy kis közösség 1–2 emberöltőnyi 25–50 évnyi időszakot felölelő temetkezését tartalmazza. Az előkerült ékszerek és viseleti tárgyak a kor rangos hölgyeinek viseletét tükrözik. A felsőruhájukat általában fibulapárral tűzték össze, az övet ezüstcsat fogta össze, lábukon, a csizmán, kisméretű ezüstcsatot találunk. Szép bordázott aranygyöngyökből illetve üveg- és féldrágakövekből álló gyöngsorokat, a derekukról lelógó szalagon függő kalcedon- és borostyángyöngyöket viseltek.

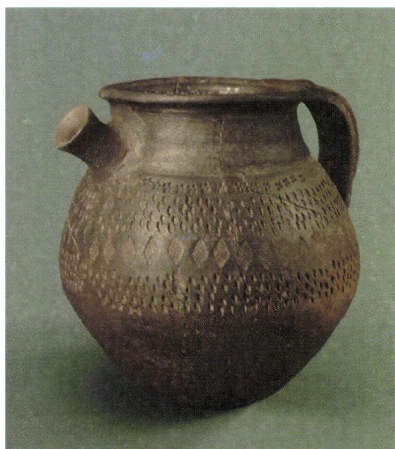
Fibulák a szemesi temetőből

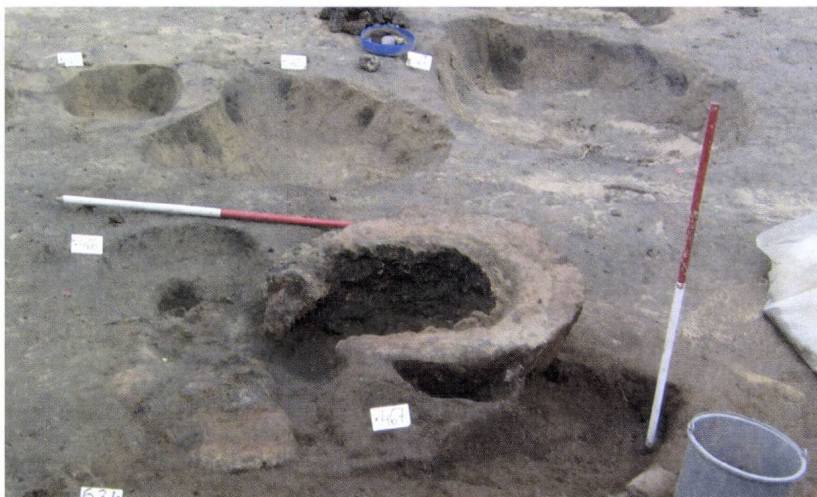
A 150. sír mellékletei Balatonszemesről

Igen fontos, hogy két jelentős, 6. századi, a langobardokhoz köthető település is előkerült a feltárások során, Balatonlelle Felső-Gamászon és Zamárdi-Kútvolgyi-dűlőben. Az utóbbi lelőhelyről származó bepecsételt díszítésű, kiöntőcsöves edény a 6. századi langobard díszkerámia jellegzetes példája.

Az **avar korból** telepek és néhány sír került elő. Balatonöszödön 25 földbe mélyített későavar ház lett feltárva, a hozzátartozó külső kemencékkel és füstölögödörökkel, a házakat határoló árkokkal.

Bepecsételt díszű langobard díszedény a zamárdi csomópontból

Avar vaskohászati telep a Zamárdit elkerülő út feltárássán

JUBILEUMI KÖTET

A korszak nemzetközi viszonylatban is fontos lelőhelyét tárták fel a Zamárdit elkerülő út építése előtt. Itt egy több mint kétszáz évig működő avar kohászati telepet, Közép-Európa egyik legnagyobb iparrégészeti lelőhelyét hozták felszínre. Másfél tucat kis mértékben földbe mélyedő, fölmenő falú kohó maradványai mellett számos ércpörkölő gödör, újraizzító tűzhely valamint kovácsműhely, számos salak, mellfalazat, fűvócsó került feltárássra a vasművesség emlékei közül. A nagy mennyiségű leletből egy teljesen ép, faragott, lóábrázolásos csonttégelyt emelhetünk ki.

Honfoglaló nő sírja Balatonújlakon

Aranyozott ezüst hajfonatkorong

Palmettadíszes aranyozott ezüst nyeregveret

Női sír ruhaveretekkel

A feltárások egyik kellemes meglepetése volt a Balatonújlakon előkerült gazdag **honfoglaláskori** temető. A teljes temető 17 sírből állt, melyek három, észak-déli irányú sírsort alkottak. A halottakat a kor temetkezési szokásainak megfelelően nyugat-keleti irányban, hátukra fektetve, nyújtott testhelyzetben temették el. A lovat jelképesen temették a halott mellé, hiszen csak a lenyúzott lóbőr került a sírba a lókoponyával és a négy végtaggal, mellét tették a lószerszámot és valószínűleg a nyeret is. Ugyanis a nyereg fa részének nyoma nem maradt, de a díszes nyeregveretet és a szögcecseket megtalálták. A sírok mellékletekben, viseleti tárgyokban gazdagok voltak. A holtak ruháit aranyozott ezüst veretek, rozetták vagy pénzek díszítették, alkarjukon gyakran karperecek voltak. A temető kiemelkedő leletei a 15. és a 17. sír hajfonatkorongpárja, valamint a 10. sír aranyozott ezüstlemezekkel díszített nyerge.

Az autópálya lelőhelyeken végigkísérhetjük a **középkor időszakát** is. A falvak objektumait sok feltáráson megtaláltuk. A nagy felületű feltárások talán legfontosabb eredménye, hogy a településszerkezetről is nagyon fontos információkat kapunk. Fonyód-Bézsénypuszta és a hozzá kapcsolódó Fonyód-Mérnökési telep lelőhelye-

A szárszói körmeneti kereszt töredéke

A balatonszárszói középkori templom és az erődített templomkörzet

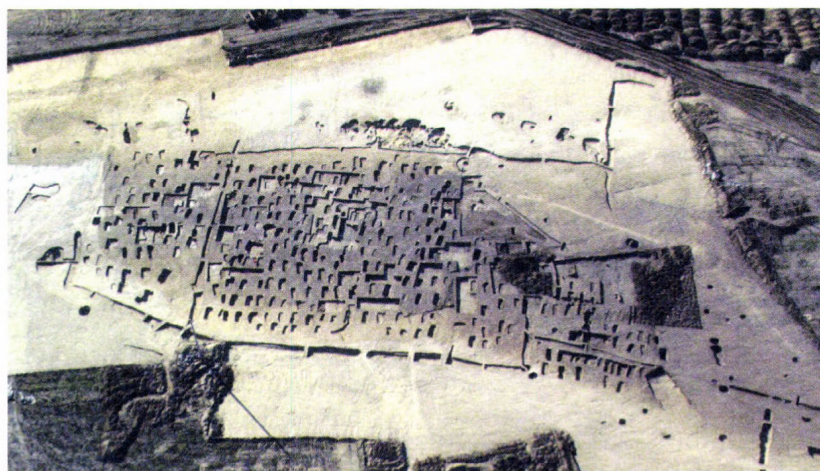
Állatalakos díszű bronz csap a tikosi középkori faluból

Féldrágakőből csiszolt török gyűrűk

ken egy, az Árpád-kor korai szakaszára keltezhető falu esetében volt jól megfigyelhető a laza településszerkezet, az egyes házhelyek, objektumcsoportok szórt elhelyezkedése. A balatonendrédi lelőhelyen egy rendezettebb, szorosabban beépített falu belső és külső területe került feltárássra. Itt elkülöníthetőek voltak az egyes telkek, egy-egy földbemélyített házzal és többször megújított kemencékkel. Ordacsehi-Bugaszegen az Árpád-kori falu külső részéhez tartozó területet tártunk fel. Itt igen jelentősek a nagyméretű, oszlopszerkezetes, földbemélyített ólak maradványai. Balatonkeresztúron – a szerencsés lelőköri körülményeknek köszönhetően – a 14–15. századi földfelszínre épült házak padlószintje, omladéka is megmaradt.

Az M7-es nyomvonal legjelentősebb középkori lelőhelye Balatonszárszó-Kiserdei-dűlőn került elő. Itt a középkori Szárszó falunak a mai Balatonszárszótól délkeletre fekvő templomát, temetőjét és a templom körüli erődítés maradványait tárták fel. Ez az egyik legjelentősebb középkori feltárás az országban. Ilyen erődített templomokat ebből a korból eddig csak Erdélyből ismertünk. A templom területén folyt feltárások egyik értékes lelete egy, a 13. század derekán Limoges-ban (Franciaországban) készült, a megfeszített Krisztust ábrázoló, aranyozott bronzból készült, zománcterakásos körmeneti kereszt töredéke.

Légifelvétel a fonyódi török temetőről

A régészet feltárások legfiatalabb időszakának, a törökkornak legjelentősebb lelőhelye a fonyódi csomópontban, a bézsényi, törökök által épített földvár mellett került elő. A törökkor idejéből két temetőt és egy nagy település maradványait tártuk fel. A temetőkből az ásatási és embertani megfigyelések szerint valószínűleg nem magyarokat, hanem feltehetően egy balkáni, részben már muzulmán népesség halottait temették. A nagy tárolóvermekbe dobott halottak és gyakran a sírok is háborús időkről tanúskodnak: lefejezett vagy sérült koponyájú holttestek, a csontok között talált puskagolyók, a leletek között talált sisak utalnak a végvár környezetében dúló csatákra. A sírokból előkerült legszebb leletként két féldrágakőből készült gyűrűt említhetünk.

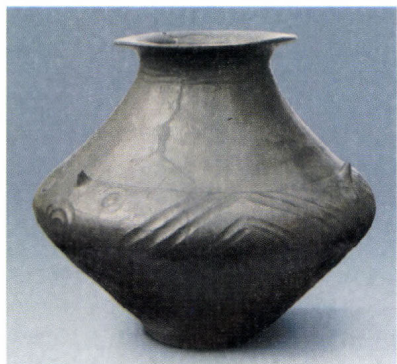
Molnár István

Szervezett lelőhelyfelderítés, régészeti felügyelet – a megyei régészet új irányai

A dél-dunántúli megyék között elsőként Somogy megyében indult meg a megye teljes területének régészeti adatgyűjtése és bejárására. Ez a topográfiai munka még a 1973-ban kezdődött, az akkori marcali járást és Kaposvár területét érintette. A kaposvári szakembereken kívül a zalai kollegák és a Magyar Tudományos Akadémia munkatársai vettek benne részt. A munkálatok azonban anyagi és személyi problémák miatt elakadtak. Ebben az időben a Dráva-mentén történtek nagyobb bejárások, valamint Müller Róbert végzett bejárásokat a zalai és somogyi középkori faluhelyek felderítésére. Az 1980-as évek szisztematikus kutatásaihoz számos bejárás tartozott. A nagy beruházások előtt, amikor lehetséges volt, két ízben (tavasszal és ősszel), történtek az előzetes bejárások, ez az M7-es autópálya esetében

Langobard fibula Vörsről

Vaskori urna Zamárdiból
a Piller-gyűjteményből

Kelta sír melléklete a 67-es úti feltárásból

Rézkori idól Zamárdibó

mintegy 150 km-es leletfelderítést jelentett. Somogy megye lelkes lokálpatriótáinak és helytörténészeinek volt köszönhető, hogy egy-egy település és környékének régészeti lelőhelyeit jobban megismerhettük: Fekete József (Nagyberki) és Piller Dezső (Zamárdi) tanárok a korábbi időkben, Molnár Sándor (Kaposvár), Horváth Iván (Balatonboglár), Bognár Zoltán (Kapoly), Szabó Zoltán (Csupog) az utóbbi években. Rózsás Márton az egykori barcsi járás területéről gyűjtött számos információt és osztotta meg a múzeum régészeivel. A megye egész területéről Berta Gyula és Eöry Béla szolgáltatott adatokat. Természetesen ne feledkezzünk meg azokról sem, akik bármilyen leletet beadtak vagy információval szolgáltak a megye múltjáról. A vaskohó telepek megtalálása Stampler Imre érdeme. Kezdeményezésére jött létre a somogyfajsi Óskohó Múzeum. Nemcsak a szívügyének tartott kohókat kutatta, az ő adatgyűjtésére alapozva indult meg Somogyfajsz és környékének teljes, topográfiai igényű bejárása, Költő László és Jankovich Bésán Dénes (Kulturális Örökségvédelmi Hivatal) vezetésével. Ezeket a bejárásokat kiterjesztve, Kaposvár és Csupog környéke is felderítetté vált régészeti szempontból. A megye nagy területét, valamint régészeti gazdagságát nézve még sokáig eltart ez a nehéz, de nagyon fontos kutatás.

1970 és 2007. között előkerült rézkori kocsiedények Somogyból: Balatonendréd, Balatonlelle, Balatonöszöd

Bronkori tör, Eöry Béla gyűjtése

A 21. század első évtizede alapvető változásokat hozott a megyei régészeti tevékenységben. A magyarországi régészeti szervezet visszatért az 1950-es évek struktúrájához. A nagy beruházások előtti régészeti feltárásokat a budapesti székhelyű Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat végzi el. Ugyanez a szervezet intézi az egész ország területén ezeknek az ásatásoknak az előkészítését, előzetes terepbejárásait. A megyei hálózat már csak a „kisebb” munkákat látja el. Az új törvényi szabályozás értelmében minden régészeti lelőhely területén a változtatást végezni kívánó személy, azaz a beruházó viseli a megelőző feltárás költségeit. A régészeti lelőhelyet érintő földmunkák területét a beruházó (számos esetben a kivitelező) közötti szerződés alapján ellenőrzi a megyei múzeumi szervezet.

Korongolt langobard tál a szőládi temetőből

Aranycsat a szóládi langobard temetőből

Somogy megyében (kevés kivételtől eltekintve) ez gördülékenyen ment végbe. Több száz régészeti felügyeletet végeztek a kaposvári múzeum régészei. Az ilyen felügyelet a legtöbb esetben csak ellenőrzésre szorítkoztak, de sokszor az építkezések, földmunkák során előkerült régészeti leleteket megmentésére is sor került. Számos esetben az előkerült tárgyak összegyűjtése, az objektumok dokumentálása történhet csak meg. Az így megőrződött leletek és információk is hasznos adatokat nyújtanak a megye történelmének megismerésében. Kisebb területek szondázó ásatása már átfogóbb képet ad az érintett területről. Ezek közül jelentősek a kaposvári vár és város egykori területének beépítése miatt végzett feltárások. Szintén Kaposváron a Kisgáti és az Ezüsthárs lakópark kialakítása előtt és során őskori, római kori és honfoglaláskori temetők és települések leleteit lehetett megmenteni. A zamárdi avar temető egy jelentős sírcsoportját sikerült feltárni és ezzel a temető északi kiterjedését tisztázni. Gyékényesen, a kavicsbánya bővítése előtti ásatás rézkori telep részletét tárta fel. Siófokon őskori települési objektumok feltárása zajlott. Kéthelyen a gázvezeték építése számos lelőhelyet érintett, a több korszakba tartozó települési objektumok anyagát sikerült összegyűjteni.

Tokos csontfésűk

Gyöngysorok a női sírokból

Az autópálya építés közben került elő az a népvándorláskori – langobard – temető Szóládon, mely felkeltette a német kutatók figyelmét is. Így 3 év alatt a kölni egyetem anyagi támogatásával 44 sírt tártak fel Vida Tivadar (MTA Régészeti Intézete) és Uta von Freeden (Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archäologischen Institut) vezetésével. A temető a 6. század középső harmadára keltezhető. A sírokat a langobardok Itáliába vonulásuk előtt kiürítették, de még így is sok szép lelet megmaradt, ezek egy részét Magyarországon, másik részét Bonnban restaurálják. A fizikai antropológiai és természettudományos (DNS, stronciumizotóp) vizsgálatok Dr. Kurt W. Alt professzor (Institut für Anthropologie, Johannes Gutenberg-Universität Mainz) vezetésével folynak.

A jövőben is, amennyiben a feltételek adottak lesznek, a somogyi föld értékei biztonságba kerülnek. A gazdag történelmi múlttal rendelkező Somogyországról még többet tudhatunk meg, és adhatjuk át tapasztalatainkat a következő nemzedéknek.

Honti Szilvia, Németh Péter Gergely

A langobard harcosok vaslándzsái

Langobard aranyozott ezüst S-fibulák